ERZİNCAN TARİHİ

CİLT VI

KÜLTÜREL ve SOSYAL HAYAT

(Dini Hayat, Eğitim, Ulemâ ve Eserleri)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Halil BALTACI

Dr. Öğr. Üyesi Salih KAYMAKÇI

Bu kitabın tüm hakları Erzincan Valiliği ve
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Rektörlüğü'ne aittir.

Kitapta yer alan bölümlerdeki tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Haberleşme Adresi:

Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Atatürk Mahallesi Kültür Merkezi

Barış Manço Park İçi

Telefon:0 446 214 30 79

Faks:0 446 214 80 22

E-Posta:iktm24@kulturturizm.gov.tr

Erzincan Valiliği Yayınları

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları

ISBN: 978-975-17-4615-3

Erzincan-2020

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ERZİNCAN'DA TASAVVUFÎ HAYAT VE TARÎKATLAR *

Doç. Dr. Halil BALTACI-**
Arş. Gör. Ömer ASLAN***

Giriş

Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden birisi olan Erzincan, coğrafî konumu, özellikle de Anadolu'da doğu-batı, güney-kuzey eksenli bir geçiş güzergâhı ve ticaret yolu üzerinde kurulması bakımından önemli bir şehirdir. İslam'dan önceki dönemlerde çeşitli din ve inanışlara ev sahipliği yapan şehrin, Anadolu'nun fethedilmesiyle Müslümanlaşma sürecine de her bakımdan dikkate değer katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nden önce çeşitli Türk beyliklerinin siyasî hâkimiyeti altında kalan Erzincan'ın önemli bir irfân şehri olduğu, hem kendi bünyesinden çıkardığı ârifler hem de çeşitli sebeplerle belli zamanlarda buraya gelip ikamet ettiğini bildiğimiz mutasavvıfların faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Şehrin, büyük tarîkatlardan Kâdirîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik ve Nakşîbendîliğin önemli isimlerine çeşitli zamanlarda ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Erzincan tarihi göz önüne alındığında dînî-tasavvufî bakımdan şehre etkisi olan önemli tarîkatlardan birisinin Mevlevîlik olduğu anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-ulemâ Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) ve âilesinin, yolculukları sırasında konakladıkları Anadolu şehirlerinden birisinin de Erzincan olması, bu dönemde henüz tarih sahnesine çıkmamış ancak 15. Yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlarda büyük nüfuz sahası edinen Mevleviyye Tarîkatı tarihi için önemlidir. Kaynaklar, Sultânü'l-ulemâ Bahâeddin Veled'in, nihayetinde Konya'da neticelenen meşhur yolculuğunun iki ya da dört senesini Erzincan'da geçirdiğine dikkat çekerler.[1] Ayrıca Bahâeddin Veled'in, o dönemde Anadolu'da bulunan önemli iki mutasavvıf; Evhâdüddîn Kirmânî (ö. 635/1238) ve Kübrevî Sa'deddîn Hamuyye (ö. 671/1272-3) ile Erzincan'da bulunduğu sırada görüştüğü nakledilmektedir.

Mevlevîliğin teşekkülüyle birlikte tesis edilen ilk Mevlevîhânelerden birisinin Erzincan'da açılmış olması yine şehir tarihi açısından önemlidir. Bu bağlamda Erzincan'da ilk Mevlevî tekkesi, Mevlânâ'nın oğlu, tarîkatın ikinci pîri kabul edilen Sultan Veled (712/1312)'in halîfelerinden Hüsâmeddîn Hüseyin tarafından kurulduğu

*Bu makale, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu'nda sunulan "Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek" adlı tebliğin yeni bölümler eklenmek sûretiyle genişletilmiş hâlidir.

** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzincan, Türkiye, halilbaltaci@gmail.com

*** Erzincan Binali Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzincan/Türkiye oaslan@erzincan.edu.tr

[1] Abdulbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul, 1999, s. 41; Bediüzzamân Firüzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, çev. F. Nâfiz Uzluk, İstanbul, 1997, s. 104; Tahir Erdoğan Şahin, "Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri", *IX. Millî Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1998, s. 131; Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı İbrahim Dede/ Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı,* Haz. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi, Kitabevi: İstanbul, 2006, s. 1187. Mevlânâ'nın kız kardeşinin burada vefat ettiği nakledilmekte bugün bile Terzi Baba mezarlığında kendisine bir kabir atfedilmektedir.

görülmektedir.[2] Hüsameddîn Hüseyin'den sonra Mevlevîhânenin başına kimin geçtiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı vesikalardan hareketle bu zâtın oğlu Celâleddîn Muhammed Müneccim'in babasının yerine postnişîn olabileceği tahmin edilmektedir.[3] Bunlardan başka XIII ile XVI. yüzyıllarda Erzincan'da faaliyet gösteren Mevlevî şeyhleri arasında Satı Beyoğlu Müstencid, Mevlânâ İzzeddin Erzincanî,[4] Mevlânâ Nizâmeddîn Erzincanî,[5] Alâeddin Erzincanî,[6] Halilullah Çelebi[7], İsa Çelebi ve Çelebi Abdüllatif gibi isimlerden söz edilmektedir. Tarihi seyri içinde günümüze kendileri ulaşamasa bile Mevlevî Tekkesi, Halilullah Câmiî, Atabek Medresesi ve Halilullah Çeşmesi gibi en azından isimlerini bildiğimiz bazı eserlerin yapılmasında Mevlevîlerin rol aldığı söylenebilir.[8]

Erzincan'da uzun yıllar faaliyet gösteren Erzincan Mevlevîhânesi'nin bir dönem kapandığı anlaşılmaktadır. Aşçı Dede'nin hatıralarındaki ifadelerine bakılırsa Erzincan Mevlevîhânesi, yaklaşık yüz yıl kapalı kalmış, tekrar açılması ise Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Şeyh Ahmed Fevzi Efendi'nin girişimleri ile 1903 yılında gerçekleşmiş, tekkenin postnişînliğine de İbrâhim Hakkı Kemahî atanmıştır.[9] 14 Ekim 1924 yılında

[2] Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 30; Konya Mevlânâ Müzesi arşivinde bulunan bir belgede bu tekkenin Ulu Arif Çelebi tarafından kurulduğu belirtilmiştir. Bkz. H. Hüseyin Adalıoğlu vd, "Erzincan'da Mevlevîlik ve Mevlevîhâneler", II. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu, Afyonkarahisar, Türkiye, 1-2 Haziran 2012, s. 113. Benzer şekilde Erzincan'da açılan bu tekkenin Selçuklu hükümdarlarından Melik Fahreddin'in kardeşi Melik Sâlih tarafından kurulduğu nakledilmekte, tekkenin kurulduğu tarih ve yer hakkında ise herhangi bir bilgi verilmemektedir. Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 1286.

[3] Şahin, "Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri", s. 134.

[4] Hz. Mevlânâ ve yakınları ile ilgili bilgi veren ve daha çok Sipehsâlâr Risâlesi olarak bilinen eser Mevlânâ'ya yakın olan mürîdlerine de yer verir. Bunları; sohbet ehli, Hz. Mevlânâ'ya tam bir yakınlığa ulaşanlar, çokça riyazet eden, fakr sahibi, dünyayı ve zâhirî arkalarına atmış kimseler olarak açıklar. Bu kişilerin içerisinde Mevlânâ İzzeddîn Erzincanî'yi de ekler. Bkz. Mecdüddin Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr, Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr, trc. Midhat Bahârî Hüsâmî, Selanik Matbaası, İstanbul, 1331. s. 207-208.

[5] İbn Batûtta'nın eserinde bahsettiği Ahî Nizâmeddîn'in Nizâmeddîn Erzincanî olabileceği tahmin edilmektedir. Akın, Unutulmayan Erzincanlılar, s. 16.

[6] Alâeddin Erzincanî ile ilgili bilgi için bkz. Şahin, "Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri", s. 135.

[7] Aşçı Dede, hatıralarında Şeyh Fehmi Efendi ile beraber evine gittikleri bir vakitte Erzincan'da bulunan Halilullah câmisinin bahçesinde medfun olan Halilullah Çelebi'nin ruhuna fatiha okudukları belirmektedir. Şeyh Fehmi Efendi'nin bir dönem kapalı kalan Mevlevî tekkesini tekrar açılması konusunda şu ifadeleri kullandığı nakledilmektedir: "Gönül arzu eder ki Halilullah Çelebi hazretlerinin de rûhâniyyet-i kudsiyyelerini uyandıralım. Lâkin Erzincan'ın hâli malûm, çoluk çocuk onların ney ve kudümleri sırrından gafillerdir. Sonra iş lu'b u hevâ gibi birtakım hevâ-yı nefse tabi olunur, hele şimdilik kalsın". Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 1287.

[8] Şahin, Erzincan Tarihi, c. 1, s. 335-337.

[9] Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 1287.

vefat eden İbrahim Hakkı Kemahî, Erzincan Mevlevîhânesi'nin son postnişîni olarak kabul edilmektedir.[10]

Anadolu'ya tesiri sınırlı Kübrevîliğin önemli bir temsilcilerinden birisi olan Necmeddîn-i Dâye de yolu Erzincan'a düşen önemli sûfîlerden birisidir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın mühim talebelerinden olan Dâye, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelmiş, bir müddet Kayseri, Sivas ve Konya'da bulunmuş, Anadolu'dan ayrılmadan önce ömrünün birkaç senesini Erzincan'da geçirmiştir. Değerli bir hükümdar olarak vasfettiği Mengücükoğlu yöneticilerinden Alaüddîn Dâvud Behramşah'a ithaf ettiği *Mermûzât-ı Esedî* adlı eserini Erzincan'da kaleme almıştır.[11]

Erzincan'ın dinî-tasavvufî bakımdan zikredilmesi gereken şahsiyetlerinden bir diğeri Ahî Nizâmeddîn'dir. Şehri Moğol idaresi altındayken ziyaret eden İbn Battûta (ö. 770/1368-69), seyâhatnâmesinde, burada bulunduğu zaman zarfında Ahî Nizâmeddîn Zâviyesi'nde konaklandığını belirtir. İbn Battuta bu zâviyeyi, dönemin en güzellerinden biri olarak nitelendirirken, Ahî Nizâmeddîn'i[12] ise ahîlerin büyüklerinden, hayırlı birisi olarak tavsif eder.[13]

Din ve tasavvuf bakımından Erzincan şehri, sadece merkez değil ilçe ve beldeleri bakımından da hayli önemlidir. Mesela Tercan'da, XIII. Yüzyıldaki ahîliğin izlerini görmek mümkün olup sonraki dönemlerde ise Mevlevî, Kalenderî ve diğer bâzı tarîkatların burada faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Şehrin, Müslümanlığın Anadolu'ya yayıldığı bir güzergâh üzerinde kurulmuş olması, onu din, tasavvuf ve tarîkat hareketlerinin canlı yaşandığı bir yer hâline getirmiştir.[14]

Benzer şekilde Kemah da zikredilen hususlar bakımından önemli bir yerleşim merkezidir. Kemah'ta yaşadığı kabul edilen mutasavvıflar içerisinde Kelâmî Yakup Efendi, Şeyh İlyas (veya Hızır İlyas Efendi), Seyyid Eşrefüddîn Efendi ve İskender Baba isimler dikkat çekmektedir.[15] Yine Refahiye de ise evliyadan bir zat olan Seyyid Hasan isimli birisinden söz edilir.[16]

Tarih boyunca geçirdiği büyük depremler ve birtakım yıkımlar sonucu her ne kadar yeterli miktarda bilgi/belge günümüze ulaşmamışsa da Erzincan'da XIV. ve XV. yüzyıllarda tasavvuf ve tarîkat hareketlerine dair az da olsa bâzı bilgiler

---

[10] İbrahim Hâkkı Kemahî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2018, s. 29-32.

[11] Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî*, İstanbul, 2011, s. 68-69. Necmeddîn Dâye'nin *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-meâd* adlı eseri de müellifinin vefatından sonra Ahmed b. Osman tarafından 672/1273 yılında Erzincan'da istinsah edilmiştir. Bu nüsha için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2708.

[12] Ahî Nizâmeddîn, hayatı hakkında bilgiler sınırlı olup XIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Yunus Nadi Akın, Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar, Özsoy Ofset, Erzincan, 2005, s. 16.

[13] İbn Battûta et-Tancî, Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr, çev. Mehmed Şerif Paşa, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333-1335, c. 1, s. 328

[14] Şahin, Erzincan Tarihi, c. 1, s. 270.

[15] Bu mutasavvıflar hakkında bilgi için bkz. Akın, Unutulmayan Erzincanlılar, s. 143-144.

[16] Ünal Tuygun, Erzincan'ın Manevi Mimarları, Kervan Yay., İstanbul, 2004, s. 49-53.

bulunmaktadır. Bu dönemde daha çok ahîliğe ait kurumlar öne çıkmakta, arşiv belgelerinden XIV-XV. yüzyıllarda Erzincan'da medrese, zâviye ve hankâhların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıların büyük bir kısmı yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı kaybolmuş az bir kısmının ise sadece bazı kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir.[17]

Bu yüzyıllarda ortaya çıkan ve doğudan başlayarak batıya doğru genişleyen Halvetîlik daha sonra özellikle Balkanlar ve Kuzey Afrika olmak üzere dünyanın pek çok yöresine yayılmıştır. Erzincan için dînî-tasavvufî bakımdan zikredilmesi gereken önemli bir mutasavvıf, Halvetîliğe asıl şeklini veren ve bir manada asıl kurucu kabul edilen Seyyid Yahya Şirvânî'nin önde gelen halîfelerinden Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474?)'dir. Arkasında mühim halîfeler bırakan Erzincânî'nin, özellikle bu tarîkatın ana kollarından birisinin, Cemâliyye şubesinin kurucusu Cemâl Halvetî (ö. 899/1493-94)'yi Erzincan'da mânevî terbiyesinden geçirdiği bilinmektedir. Benzer şekilde Çelebî Halîfe olarak da bilinen Cemâl Halvetî'nin yetiştirdiği müridler sayesinde bu tarîkatın çeşitli coğrafyalarda özellikle de Kuzey Afrika'da önemli faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.[18] Pîr Muhammed Erzincânî'nin bir diğer mürîdi olan Pîr Ahmed Erzincânî (ö. 877/1473'ten sonra) de Halvetîlik için mühim bir sima olmasının yanında Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Uzun Hasan ile Fâtih Sultan Mehmet arasında diplomasi yürüten bir kişilik olması bakımından kayda değerdir.[19]

XVI ve XVII. Yüzyılları, Erzincan'da zâviyelerin ciddi şekilde arttığı dönemler olarak kabul etmek mümkündür. Burada, önceki dönemlerden intikal eden Mevlevî ve Halvetî tekkelerinin yanı sıra Kalenderî, Haydarî ve Kadirî tarîkatlara ait zâviyelerin de kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde Erzincan'da faaliyet gösteren yirmi beş hankâh, tekke, zâviye ve dergâh ismi kayıtlara geçmiş bulunmaktadır.[20] Erzincan'ı ziyaret eden Evliya Çelebi (ö. 1096/1685)'nin, *Seyahatnâmesi*'nde verdiği bilgilerden, faaliyetteki yedi tekke içinde en meşhur olanın Mevlevîhâne olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre bu tekkede her gece "devr-i Mevlânâ" gerçekleştirilmektedir.[21] Evliya Çelebi yine tekkenin hazîresinde Çelebi Efendi'nin medfun olduğunu zikretmekte ayrıca tekkenin kütüphanesiyle burada bulunan eserler hakkında bilgiler aktarmaktadır.[22]

XVIII-XX. Yüzyıllar arasında Erzincan'da; İsmail Canbaba Dergâhı, Melik Sâlih Mevlevîhânesi, Şeyh Ali Baba Zâviyesi, Şeyh Çelebi Mahallesi Zâviyesi, Şeyh Hasan

[17] Şahin, Erzincan Tarihi, c. 1, s. 443-444.

[18] Reşat Öngören, Osmanlılar Zamanında Tasavvuf, İstanbul, 2003, s. 43.

[19] Ünal Tuygun, Erzincan'ın Manevî Mimarları, İstanbul, 2004, s. 29-31.

[20] Ahmet Özkılınç vd., 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 1997, s. 59-61, 163-168.; Cemile Ebru Saygı, 17. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009. XVI-XVII. yüzyıllarda Erzincan ve çevresinde bulunan zâviyelerin gösterildiği tablolar için bkz. Aslan, Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik, s.14-17.

[21] Evliya Çelebi, Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi, İkdam Matbaası, İstanbul, 1314, s. 378-383.

[22] Evliya Çelebi, Seyahatnâme, s. 381; Faris Çerçi, "Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 5, sayı: 2 (2012), s. 442.

Zâviyesi, Kalenderhâne, Kadirî Dergâhı, Fehmi Efendi Dergâhı başta olmak üzere yirmi beş dergâh ve zâviye ismi tespit edilmiştir.[23] Son yüzyılda tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar Erzincan'da faaliyette olan iki Nakşî-Halidî, birer Mevlevî ve Kadirî olmak üzere toplam dört tekkenin aktif olarak hizmet ettiği anlaşılmaktadır.[24]

Mevlevî, Halvetî ve Kâdirîlerden başka Bektâşîlerin de faaliyet gösterdiği Erzincan'ın, özellikle XIX. Yüzyılda Nakşibendîliğin Hâlidiyye kolunun tesirine girdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemle ilgili önemli bilgiler aktaran Aşçı İbrahim Dede'nin söyledikleri dikkate alınırsa şehirdeki en güçlü tasavvuf geleneğinin Terzi Baba ve halîfelerinin temsil ettiği Hâlidîlik olduğu anlaşılmaktadır.[25] Hâlidîlik öncesi Erzincan'da Nakşibendîlik hakkında işe yarar bir bilgiye sahip olmamakla birlikte XIX. yüzyıldan itibaren Hâlidîliğin buradaki faaliyetleri hakkında kaynakların zengin bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, tarihî seyri de göz önünde bulundurarak Erzincan'daki Nakşî-Hâlidî kolları, bunların önemli şahsiyetleri, tarîkatın uygulama, edep ve erkânı ile Erzincan'ın dinî-tasavvufî hayatına etkisine genel hatlarıyla ışık tutmaya çalışacağız.

1- Abdullah Mekkî Erzincânî, Terzi Baba ve Hâlifeleri

Erzincan'da Terzi Baba olarak bilinen Muhammed Vehbî Hayyât ile başlayıp devam eden Hâlidî kolu için en önemli kaynak daha çok Aşçı Dede lakabıyla bilinen Aşçı İbrahim Halil Dede'nin hâtıralarıdır. Ordudaki memuriyeti sebebiyle Erzincan'a gelen Aşçı Dede, Mevlevî olmasına rağmen Terzi Baba halîfelerinden Şeyh Mustafa Fehmi Efendi'ye büyük bir muhabbetle bağlanarak intisap etmiş, burada bulunduğu yaklaşık on senelik zaman diliminde müşahedelerini aktarmak, tarîkat çevresinden elde ettiği diğer bilgileri de nakletmek sûretiyle pek çok kıymetli bilginin günümüze ulaşmasına katkı sağlamıştır. Terzi Baba ve halîfeleriyle ilgili bilgilerimizin öncelikli kaynağının bu hâtıralar olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.[26] *Aşçı Dede'nin Hâtıraları*'ndan başka bu tarîkatın Erzincan'daki faaliyetleri bir diğer önemli kaynak *Şevkistân* adlı eserdir. Müellifi henüz net olarak tespit edilemeyen bu eser, Mehmed Tahir isimli bir zâta nisbet edilmektedir. Sadece Erzincan'da bulunan mutasavvıfların hayatları hakkında bilgi bulunması bakımından değil, Erzincan Nakşibendîlerinin tasavvufî anlayışı hakkında bilgiler vermesi sebebiyle de önemli bir eserdir.[27]

a- Abdullah Mekkî Erzincânî

[23] Ümit Kılıç, Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış", History Studies-International Journal of History Studies, sy. 1, 2011, c. 3, s. 174-175.

[24] Aslan, Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik, s. 19-20.

[25] Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 334.

[26] Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları; Halil Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzincan, 2015, s. 47-64.

[27] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 4; Alparslan Kartal, "Şevkistân adlı Yazma Eser ve Erzincan Tasavvuf Tarihi Açısından Önemi", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. II, s. 1021-1028.

Abdullah Mekkî'nin doğum yeri ve tarihi hakkında yeterli ve kesin bilgi yoktur. Ancak Erzincânî nisbesinden Erzincanlı, Mekkî nisbesinden dolayı Mekkeli olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür.[28] Bununla beraber onun soy itibariyle Molla Hasanoğullarından Hüseyin (halk arasından Üsin) Hoca'nın atalarından olduğu, babasının mezarının Ordu iline bağlı Kumru ilçesinin Fizme (Damlalı) köyünde olduğu da dile getirilmiştir.[29] Hakkında sağlıklı bilgilere ulaşamadığımız Abdullah Mekkî'nin, ilim tahsilini tamamladıktan sonra Mevlânâ Hâlid ile tanışmak için Bağdat'a gittiği, hayatının bir bölümünü onunla geçirdiği, sohbetlerinden ve derslerinden feyz aldığı anlaşılmaktadır. Tasavvufta sahv ve bekâ makamına eriştiği nakledilen Mekkî'nin, seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra icâzet-i tâmmeyle halîfelik aldığı, Mevlânâ Hâlid'in iltifatına mazhar olduğu ifade edilmektedir. Rivayete göre Mevlânâ Hâlid hac yolculuklarının birinde: "*Bu defa hacca gelişim seni ziyaret içindir.*" demek sûretiyle kendisine iltifatta bulunmuştur.[30]

Kaynaklara göre Abdullah Mekkî, Mevlânâ Hâlid'in önemli halîfelerinden birisi olarak önce Erzurum'a gelmiş, burada Münzevî Osman Efendi ismindeki birine halîfelik verdikten sonra manevî bir işaretle Erzincan'a yönelmiştir. Aşçı Dede, hâtıratında ondan "Abdullah Efendi" şeklinde bahsetmekte Mekkî veya Erzincânî nisbetlerini kullanmamaktadır. Hâlid-i Bağdâdî'nin hayatta olduğu bir dönemde, tarîkatını yaymak üzere Erzincan'a gönderdiği bu halîfesinin, Erzincan'da halkın teveccühüne mazhar olduğunu nakleden Aşçı Dede'nin ifadelerine bakılırsa Terzi Baba ile bu görüşme Hâlid-i Bağdâdî'nin vefat tarihi olan 1242/1827 senesinde gerçekleşmiş olmalıdır.[31] Başlangıçta Terzi Baba'nın kendisine layık olmadığını bahane ederek Mekkî ile görüşmek istemediği fakat sonrasında intisapla birlikte Terzi Baba'nın evinde bir ay sürecek bir halvet hâli yaşadıkları kaydedilmektedir.[32] Hilâfet görevini tevdi ettikten sonra Abdullah Mekkî'nin Erzincan'dan ayrılarak Mekke'ye gittiği

---

[28] Butrus Ebu Manneh "Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış" adlı makalesinde Abdullah Mekkî'yi Mevlânâ Hâlid'in en başarılı fakat bir o kadar da mütevazı ve gösterişsiz olanı olarak tanımlayarak Erzincanlı olduğundan söz eder. Ebu Manneh'in verdiği bilgilerden, Abdullah Mekkî'nin Mekke'de yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği halîfelerle Hâlidîliğin Osmanlı toprakları dışında özellikle Doğu Hint Takımadaları'nda yayılması konusunda büyük katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. Ebu Manneh, agm, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (içinde), haz. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 294-295. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Hamid, Algar, "Hâlidiyye", *DİA*, Ankara, 1997, XV, s. 295-296.

[29] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 45.

[30] *Haydarîzâde İbrahim, el-Mecdu't-tâlid fi menâkibi'ş-Şeyh Hâlid, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1292, s. 59.*

[31] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 339-340. Fehmi Kuyumcu *Evliyanın Dilinden* adlı kitabında Terzi Baba'nın Mevlânâ Hâlid'in halîfelerinden Palu'lu Şeyh Ali Efendi adındaki bir zât eliyle tarîkata girdiğini söylemektedir. Başka hiçbir kaynakta göremediğimiz ve yazarının da bu konuda delil olacak bir kaynak göstermediği bu görüşü ihtiyatla karşılamak gerekir. Bkz. Kuyumcu, *Evliyanın Dilinden*, Ankara, 1978, s. 62.

[32] Bu karşılaşma hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmed Tahir, *Şevkistân*, 101,106.

anlaşılmaktadır.[33] Mekke'de, 1266-1269/1850-1852 yılları arasında bir tarihte vefat etmiş olmalıdır.[34]

b- Terzi Baba (Mehmed Vehbi Hayyât)

Adı Mehmed Vehbi, babasının adı Fazlızâde Abdurrahman'dır. Terzilik mesleği icra ettiği için "Terzi Ağa", "Terzi Baba" veya "Hayyât Vehbi" olarak tanınmış, uzun boyu nedeniyle "Uzun Terzi", "Uzun Terzi Ağa" şeklinde isimlendirilmiştir.[35] Erzincanlı olmakla birlikte Erzurumlu başka bir Terzi Baba ile karıştırıldığı için kendisi hakkında bilgi veren kaynaklar onun Erzurumlu olduğundan söz etmektedirler ki bu doğru değildir. Gençliğinde Kâdirî bir şeyhe intisap ettiği nakledilen Terzi Baba, Abdullah Mekkî'nin kendisini halîfe tayin etmesinden sonra, "ümmîliği" sebebiyle şehrin uleması arasında ciddi rahatsızlık meydana getirmiş, hatta iş mahkemeye intikal edecek derecede büyümüştür. Fakat bir heyet önünde adeta imtihandan geçen Terzi Baba'nın, sahip olduğu ledünnî ilmi izhar etmesiyle zâhir ulemâsının gönlü edilip iş tatlıya bağlanmıştır. Ulemâdan kendisine intisap edenlerden ilki şehrin önde gelen âlimlerinden ve Terzi Baba muhaliflerinden Battal Hoca'nın oğlu Hacı Hâfız (Rüşdü) Efendi'dir. Bu dönemde ilim tahsili için Tokat'ta bulunan Hoca Fehmi Efendi'nin şehre döndükten sonra zâhir ulemasının bütün aksi yönlendirmelerine rağmen Terzi Baba'ya intisap etmesi, ona olan karşıtlığın sona ermesine ve daha çok kimsenin kendisine bağlanmasına sebep olmuştur.[36] Aşçı Dede, Terzi Baba'nın 1264/1848 senesinde bir kolera salgınında vefat ettiğini nakletmektedir.[37] Kabri, bugün adının verildiği Terzi Baba Mezarlığı'nda ziyaretçilerin eksik olmadığı türbesinde bulunmaktadır.

Terzi Baba'nın ailesi ve çocukları hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, kızlarından birinin halîfelerinden alay imamı Abdussamed Efendi, diğer bir kızının ise bir başka halîfesi Hacı Hâfız Efendi ile evlendiği nakledilmektedir.[38] Terzi Baba'nın açık bir

[33] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 340-341.

[34] Abdullah Mekkî Erzincanî'nin vefat tarihiyle ilgili kesin bir kayıt bulunmamakla beraber bu konuda bazı tarihlerin verildiği görülmektedir. Buna göre Abdürrezâk el-Baytâr'ın eserinde Mekkî'nin 1240/1824-25 yılında vefat ettiği aktarılmaktadır. Halil İbrahim Şimşek ise çalışmasında Abdullah Mekkî'nin vefatıyla ile ilgili bazı tarihleri irdelemekte, şeyhin 1269/1852 yılında Mekke'de vefat ettiği sonucunu çıkarmaktadır. Tabibzâde ise *Silsilenâme-i Sûfiyye* adlı eserinde 1266/1850 tarihini zikretmektedir. Geniş bilgi için bkz. Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 46.

[35] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 339. Aşçı Dede, Terzi Baba'nın yaptığı zâhirî terzilik yanında bir de bunun batınî açıklamasını şöyle yapar: "*Hazret-i Pîr Mehmed Vehbî Hayyât (k.s) mazhar-ı hubb-ı zâtullâh olup kendileri terzi olduğu cihetle değil yalnız dervişlerin, cümle turuk-ı aliyye sâlikânının ve belki cümle mahlûkun ve lâ-şek ve lâ-şüphe cemî'-i avâlimin, mihen ü meşakkat-ı bâtın u zâhirden pâre pâre olmuş kalplerini diker, çünkü usta terzidir, dikmek, sökmek, kesmek, biçmek dest-i peyvest-i gavsiyyelerine mufavvezdir azizim*." s. 1737; Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, c.2, s. 331; Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik, s.* 47-48.

[36] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 342-343.

[37] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 343; Mehmed Tâhir, *Şevkistân*, , s. 120.

[38] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 505.

şekilde kimseyi yerine halîfe tayin etmediği, Hacı Hafız Efendi'nin hilafet isteğini açık etmesine rağmen olumlu cevap alamadığı rivayet edilir.[39]

Terzi Baba'nın zâhirde ümmî olmakla birlikte vehbî olarak ledünnî ilimlerden hissedar olduğu ve bu yüzden "Vehbî" lakabının verildiği zikredilmektedir.[40] Mütevazı bir şahsiyete sahip olduğu, kendisinden çok yerde "bu âsi" şeklinde bahsettiği, Yunus Emre gibi geniş bir gönle sahip, insan sevgisi ve müsamahayla dolu bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinden birisinde şöyle demektedir: "*Elif okudum ötürü/Pazar ettim götürü/Yaratılmışı hoş gördüm/Yaratandan ötürü*"[41]

Terzi Baba'nın dinî-tasavvufî konuları işlediği *Kenzü'l-fütûh* adlı bir eseri bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserin on dört yazma, farklı tarihlerde yayınlanmış sekiz matbu nüshası bulunmaktadır. 1286 Ramazanı ortalarında (Aralık 1869) basılan nüshasından bu eserin mensur olduğu ve *Kenzü'l-fütûh* adını taşıdığı, daha sonra halîfelerinden Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü) tarafından nazma çevrilip *Miftâh-ı Kenz* ismi verildiği anlaşılmaktadır. 1242 beyitten meydana gelen eserin sonunda Mehmed Rüşdü Efendi'ye ait yirmi altı beyitlik bir münâcât ve "Medhiyye-i Hayyât" başlıklı yirmi dört beyitlik bir manzume yer almaktadır.[42]

c- Seyyid Mustafa Fehmi Efendi

Mürîdi Aşçı Dede'nin eserinin çeşitli yerlerinde; "*Hazret-i Şeyhü'l-A'zâm, Sultân-ı Ulemâ-billâh, Cenâb-ı Mürşid-i Ekrem, Hazret-i Gavs-ı A'zâmi, Hazret-i Şeyh-i Ekber, Cenâb-ı Mürşid-i A'zâm, Zamanın gavsı, kutbu, zât-ı âlî kadr, Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tâmmı ve vâris-i ekmeli, İmamü'l-mürşîdîn, gavsü'l-vâsılîn...*"[43] gibi unvanlarla andığı Mustafa Fehmi Efendi'nin 1231/1815-16 yılında Erzincan'da doğduğu anlaşılmaktadır. Babası, henüz iki yaşındayken kaybettiği Hacı Ahmed Efendi'dir.

Hayatı hakkındaki bilgilerimiz genellikle Aşçı Dede'nin hatıralarında dile getirdiği malumatla sınırlıdır. Çocukluk ve gençliğine dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Fakat ilim talebiyle Tokat'a gittiği ve burada Bozzâde Hocaefendi ismindeki bir âlimden ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Erzincan'a döndükten sonra Terzi Baba'ya

[39] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 619-620. Ayrıca bkz., s. 344.

[40] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 344, 1737.

[41] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 859, 1271, 1322, 1359, 1442. *Sefine-i Evliya* müellifi Hüseyin Vassâf, Terzi Baba'yı "ikinci Âşık Yunus" olarak nitelendirmektedir. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, 2004, s. 336.

[42] Nurettin Albayrak, "Terzi Baba", *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 521. Eser ayrıca üç defa günümüz alfabesine aktarılarak; ilki Hasan Alakese, *Kenzü'l-Miftah "Manevi Anahtarların Hazinesi"* adıyla 1972'de İstanbul'da; ikincisi Orhan Aktepe, *Terzi Baba, Hayatı ve Miftâh-ı Kenz*, adıyla 1979'da Erzincan'da (genişletilmiş 2. bs., Erzincan 2003); üçüncüsü ise Şaban Er, *Erzincanlı Terzi Baba (Hayyât Muhammed Vehbî) Külliyatı* adıyla 2014'te İstanbul'da neşredilmiştir.

[43] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 21, 127, 350, 355, 384, 385, 386, 388, 389.

intisap etmiş, ömrünün geri kalanını burada irşad faaliyetlerini yerine getirmeye adamıştır. Terzi Baba'nın vefatından sonra halîfe olan Fehmi Efendi'nin Erzincan'da Terzi Baba türbesi civarında bir dergâh inşa ettiği ancak bu dergâhın günümüze ulaşamadığı görülmektedir.

İrşad vazifesi yanında devlet hizmeti ve vatan savunması konusunda da örnek bir şahsiyet olan "gazi-şeyh" Fehmi Efendi'nin, önce Kırım Harbi'ne (1853-1856) iştirak ettiği, daha sonra müritleriyle birlikte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine katıldığı, ilerlemiş yaşına rağmen Kars önlerinde düşmanla kahramanca mücadele ettiği ifade edilmektedir.[44] Şehrin önde gelen simalarından olan şeyhin, Padişah Sultan II. Abdulhamid'in çağrısı üzerine oğlu Ahmet Fevzi ile birlikte İstanbul'a gittiği ve burada Kuleli Askerî Lisesi'nde askerde vecd ve heyecan meydana getiren bir konuşma yaptığı nakledilmektedir. Aşçı Dede, onun Osmanlı devleti ve askeri için çokça gözyaşı döküp dualar ettiğini nakleder.[45]

Üç kere hacca giden Fehmi Efendi, son hac görevini ifa etmek için gittiği Mekke'de 1298 Muharreminin 21. Perşembe günü (24 Aralık 1880) vefat etmiştir.[46] Hz. Hatice'nin ayakucuna defnedildiği söylenmektedir.[47]

Aşçı Dede eserinde şeyhinin şemâilini şöyle tavsîf etmektedir: "*Servi gibi mevzûn ve zârif uzun bir boy, hilal gibi bedeni nahîf olup rengi buğday, kolları uzun, elleri kalem-kârî düzgündü. Siyah sakalları nurlu ve çeneden bir kabza uzundu, keman gibi iki kaşı arasında gayet rakîk bulut altında görülür Süreyya gibi bir ben vardı. Öyle bir nokta-i şerif ki cümle ilim ve marifetler o noktada gizlenmiş gibidir. Gözleri henüz uykudan uyanmış Yûsuf-i âlem gibi mestane ve mahmur ve gayet siyah olup etrafı ilâhî nurun tecellî ettiği bir hâle gibiydi. Gözlerine karşı göz ile bakmak mümkün değildi, zira onun gözleri diğer insanlarınki gibi değildi, hakîkat-i basara nazar olmuş idi. Vücudunda et namına bir şey yoktu, kuru kemikten ibaretti. Kulakları oldukça küçük, mübarek başından iki tarafa iki nûr-i müdevver talik olunmuş idi. İşte mübarek yüzleri bu şekilde olup insan tamamıyla yüzüne bakmaktan heybet ve hayâ ederdi. Hz. Ali'nin azamet ve heybetinin vech-i şeriflerinde kemaliyle zuhur etmişti.*"[48]

Kalabalık bir mürit topluluğuna sahip olan Fehmi Efendi'nin her çeşit insandan müritleri olduğu, arzu etmemesine rağmen Terzi Baba'nın diğer halifeleri arasında dikkat çekici bir üstünlüğünün bulunduğunu söyleyen Aşçı Dede, onda diğer meşâyıh-ı rüsûmda olmayan kuvvetli bir cezbenin olduğunu ve insanları kendisine çektiğinden söz eder. Bütün bu yüce sıfatlarına rağmen Fehmi Efendi'nin diğer halîfelere hürmette kusur etmediğini de söylemekten geri durmaz.[49] Aşçı Dede'ye göre Fehmi Efendi, "*meşreb-i Muhammediyye'nin kendisinde müşahede olunduğu, zâhir ilimde*

[44] Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler I-III*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, [t.y], c. II, s. 332-336.

[45] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. s. 622-623, 1601.

[46] Aşçı Dede eserinin bir başka yerinde şeyhin vefat tarihini 30 Muharrem 1298 (2 Ocak 1881) olarak kaydetmiştir. s. 333.

[47] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 566.

[48] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 396.

[49] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 352.

yanına kimsenin yaklaşamadığı gibi bâtın ilimde dahi Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz hazretlerinin mazhar-ı tâmmı ve vâris-i ekmeliydi."[50] Fehmi Efendi'nin dinin emir ve nehiyleri konusunda son derece titiz, ibadet ve tarîkata dair uygulamalarında aşırılıktan uzak, ancak devamlı olduğu, rabıta, teveccüh, sohbet ve muhabbette istikamet üzere bulunduğu nakledilir. Fehmi Efendi'nin, Nakşibendî zikri olan hatm-i hâcegâna son derece önem verdiği; "*hatm-i hâcegân kıraat olunan haneye ve belki o mahalleye ve belki o beldeye hiçbir bela ve musibet isabet etmez*." dediği dile getirilmiştir.

Aşçı Dede, şeyhi Fehmi Efendi'nin giyim-kuşam, yeme-içme ve ibadet hayatına dair verdiği bilgilerden onun toplum içindeki tavır ve davranışlarının takdire şayan olduğu anlaşılmaktadır. Zira Fehmi Efendi'nin insanların işlerini görmek ve ihtiyaçlarını gidermek konusundaki gayretinin, ayıp ve kusurları örtmedeki titizliğinin, başka tarîkat mensuplarına karşı kucaklayıcılığının ve hatta Erzincan'da ikamet eden Hıristiyanlara karşı hürmet ve ikrâmının emsalsiz olduğu dile getirilmiştir. İlmi ve irfânı kendisinde mezcettiğinden dolayı onu Mevlânâ ile kıyaslayan Aşçı Dede, şeyhin taassuptan uzak açık ve hür fikirli bir şahsiyete sahip olduğunu anlatır.[51]

Mustafa Fehmi Efendi'den geriye yazılı bir eserin kalmadığı anlaşılmaktadır. Muhteşem iki eser olarak nitelendirilen iki oğlundan Mehmed Sıdkı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır.[52] Bu kolun son postnişîni olan Ahmed Fevzi Efendi'den ise daha sonra bahsedeceğiz.

d- Abdussamed Efendi

Terzi Baba'nın Fehmi Efendi'den sonra "çehâr-yâr kıdemine" vasıl olmuş önemli halifelerden birisi de askeriyede alay imamı görevinde bulunan Abdussamed Efendi'dir. Terzi Baba ve Erzincan'la ilgili çalışmalarda kendisinden hiçbir şekilde bahsedilmeyen bu zât hakkındaki bilgilerimiz Aşçı Dede'nin aktardıklarıyla sınırlıdır. Buna göre Abdussamed Efendi, Fehmi Efendi'nin tavassutuyla Terzi Baba'nın kızlarından biriyle evlenmiş, Terzi Baba'nın vefatından sonra ailenin bakım ve muhafazası görevini üstlenmiştir.[53] Terzi Baba'nın evine yerleşen Abdussamed Efendi ile ilgili Aşçı Dede'nin ilk izlenimi şöyledir: "*Abdussamed Efendi gayet dalgın, yani asla ve kat'a göz açmaz ve gözleri yumuk kelam eder; ara sıra bir kere gözünü açıp bakar, yine yumup kelam eder ve nargile elinden düşmez ve enfiye kutusu kezalik elinden bırakmaz…*"[54]

Fehmi Efendi'nin bu zata karşı büyük bir hürmet ve muhabbet duyduğu, kendisinden tarîkat almak isteyenleri genellikle bu Abdussamed Efendi'ye yönlendirdiği hatta

[50] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 355.

[51] Aşçı Dede, Sultanü'l-ulemâ Bahaüddîn Veled ailesinin Belh'ten ayrıldıktan sonra çıktıkları yolculukta Erzincan'a ulaşıp önce bir süre İsmetiye Medresesi'nde kalmaları, sonra da Akşehir'e yerleşip burada bir müddet ikamet etmelerini "*Fehmi Efendi'nin manevî tohumunun atılması*" olarak değerlendirir. s. 1187.

[52] Mehmed Sıdkı hakkında Aşçı Dede'nin hâtıralarında küçük yaşta hafız olduğu, Aşçı Dede tarafından yetiştirildiği, küçük yaşına rağmen dinî ilimlerde ilerlediği nakledilmektedir. Mehmed Sıdkı'nın Osmanlı Devleti tarafından mahreç mevleviyetine de layık görüldüğü arşiv belgesinde görülmektedir. Bkz. BOA, Y. MTV., no. 64/69/1.

[53] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 911.

[54] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 309, 338.

çocuklarının isimlerini verirken bile ondan izin aldığı nakledilir. Kışın şehirde, yaz aylarında ise Sarıgöl'de Terzi Baba'ya ait olan bahçeli evde ikamet eden Abdussamed Efendi'nin yeni inşa edilen dergâha yerleşip, bir süre sonra buraya gelen kimselere kötü davranıp hatta onları kovduğu, insanların bir müddet sonra bu sebeple dergâha gelmeyi bıraktıkları anlatılır. Bütün bunların sebebini Fehmi Efendi'ye olan kıskançlığına bağlayan Aşçı Dede, yine de Fehmi Efendi'nin ona tazim ve hürmette kusur etmediğini aktarır. Zira rivayete göre Terzi Baba Abdussamed Efendi'nin bu durumunu önceden sezerek Fehmi Efendi'ye: "*Hoca Fehmi Efendi bizim derdimizi çeker*" dediği, onun da gerek Pîrinin bu sözüne, gerekse şeyhinin kerimelerinin hatırına, Aşçı Dede'nin "dünya hârisi" olarak tarif ettiği Abdussamed Efendi'nin sıkıntılarına katlandığı anlaşılmaktadır.[55] Aşçı Dede bu zâtın bir oğlu olduğunu söylemekteyse de bu kişinin Terzi Baba'nın torunu olup olmadığı belli değildir. Abdussamed Efendi'nin nerde ve hangi tarihte vefat ettiğine dair bir bilgiye rastlayamadık.

e- Leblebici Baba (Süleyman Efendi, Şems-i hayâl)

İştigal ettiği mesleği sebebiyle Leblebici Baba veya dile getirdiği şiirlerde mahlas olarak kullandığı Şems-i Hayâl olarak bilinen Süleyman Efendi, 1806 senesinde Erzincan'ın Değirmen köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Abdurrahman'dır. İlk mektebe yazıldığı, fakat çeşitli sebeplerden dolayı mektebi bırakarak köy işlerinde çalıştığı daha sonra da ailesiyle birlikte Erzincan'a yerleştikleri nakledilmektedir.[56] Erzincan'da Terzi Baba'ya intisap eden Süleyman Efendi'nin ümmî olmasına rağmen âşıkâne şiirler söylediği, bir araya getirilen şiirlerin bir dîvân teşkil edecek sayıda olduğu görülmektedir.[57] Aşçı Dede de Leblebici Baba'nın ümmî olduğu halde "acib ü garîb" olarak nitelediği, âlim ve şairlerin yazmaktan aciz kaldığı gazellerini, Hazret-i Pîr Hayyât Efendi'nin kudsî rûhaniyetine teveccüh ve râbıta yaparak söylediğini dile getirir.[58] Ona göre bu "*Arabî ve Fârisî karışık Türkçe pek çok gazeliyât, Hazret-i Pîr tarafından kendisine bahş ü îtâ olunan füyûzât ve ilm-i ledünnî*" sayesindedir.[59] Baba'nın şiirleri, ölümünden sonra bir araya getirilip *Tuhfetü'l-uşşâk* adıyla 1879 yılında

[55] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 504-506

[56] Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevî Mimarları*, s. 93.

[57] Leblebici Baba'nın hayatı ve divanı hakkında bilgi için bkz. Orhan Aktepe, *Leblebici Baba ve Tuhfetü'l-Uşşâk*, Erzincan 1997, s. 7-16; Üzeyir İlbak, *Divan-ı Şems-i Hayâlî, Tuhfetü'l-Uşşâk, Metin ve İnceleme*, İstanbul, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

[58] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 343, 1028-1029. Aşçı Dede Leblebici Baba'nın ne şekilde şiir söylediğini şöyle tasvir eder: "*Cenâb-ı Pîr Hayyât Vehbî (k.s) efendimiz hazretlerinin halifelerinden Erzincan'da Leblebici Baba (k.s) var idi. İşte baba merhum gayet ümmî yani elif demesini bilmez iken bu gibi pek çok manzum ve mevzun nutukları var idi. Hatta nutka geldiği vakit ara yerde ibare kesilirse kelbine teveccüh ederek yani başını kalbine indirip burnuyla bir şey koklar gibi burnunu keskin çekerek kalbindeki tulûâtı alarak söylemeye başlar idi. Baba merhumun bu gibi nutukları pek çok olup hatta bir risale şekline konulmuştur azizim.*" s. 1419.

[59] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 1558.

İstanbul'da neşredilmiştir.[60] Terzi Baba'nın halîfeleri arasında yer alan Leblebici Baba 1294/1877 senesinde vefat etmiştir. Türbesi Terzi Baba mezarlığındadır.

f- Abdülbâkî Baba

Kaynaklarda Muhammed Bâkî Baba, Muhammed Abdülbâkî Baba veya Hacı Abdülbâkî Baba gibi isimlerle anılmaktadır. Doğduğu tarih hakkında net bir bilgi olmamakla beraber 1809-10 tarihlerinde doğduğu tahmin edilmektedir.[61] Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdülbâkî Baba'nın aslen Erzincanlı olduğu, genç yaşta Terzi Baba'ya intisap ettiği ve okuryazar olmadığı anlaşılmaktadır.[62]

Terzi Baba'ya intisap ettikten sonra, talep edenlere zikir telkin ettiği anlaşılan Abdulbâkî Baba'nın, halife mi yoksa mürid mi olduğu kesinlik kazanmamıştır. Aşçı Dede, hâtıralarında Abdülbâkî Baba'yı halîfe olarak zikretmişken,[63] *Şevkistân* müellifi eserinde ondan Terzi Baba'nın mürîdi olarak bahsetmiştir.[64] Terzi Baba'nın özel hizmetinde de bulunan Abdülbâkî Baba, ömrünün sonlarına doğru muzdarip olduğu bir hastalığın tedavisi için gittiği Erzurum'dan dönüşte eski adı ile Pöske köyünde 1309/1892 yılında yaklaşık seksen yaşında iken vefat ettiği görülmektedir.[65] Cenazesi Erzincan'a nakledilerek Leblebici Baba'nın yanına defnedilmiştir.[66]

g- Hacı Hâfız Efendi (Mehmed Rüşdü)

Erzincan'ın önemli âlimlerinden Hocazâde veya Battalzâde olarak tanınan Alansalı Battal Hocaefendi'nin oğludur.[67] Aşçı Dede'ye göre aynı zamanda Terzi Baba'nın damadı olan Hacı Hâfız Efendi, herkesin itiraz ettiği bir dönemde Terzi Baba'ya intisap edenlerin ilki olması hasebiyle önemlidir. Erken yaşlardan itibaren âlim olan babasından iyi bir eğitim aldığı, on dört yaşında hıfzını tamamladığı ve Erzincan'da hocalık yaptığı anlaşılmaktadır. Tarîkata intisabından sonra evinin bitişiğindeki Kurşunlu Câmii'nde pazartesi ve cuma günleri hatm-i hâcegân kıraat ettirdiği, katılanlar arasında Terzi Baba'nın da bulunduğu nakledilmektedir.[68] Fehmi Efendi'nin son derece hürmet edip tarîkat ve evrad isteyen kimselere öncelikle tavsiye ettiği Hacı Hâfız Efendi'nin, ölüm döşeğinde iken Terzi Baba'ya râbıta ve teveccühte bulunarak gavsiyyet ve kutbiyyet makamlarını istediği ancak bunun gerçekleşmediği anlatılmaktadır.[69] Hacı Hafız Efendi'nin, Terzi Baba'nın mensur olarak dile getirdiği

---

[60] Eser Orhan Aktepe tarafından günümüz alfabesine aktarılarak 1997 yılında Erzincan'da yayınlanmış, sonraki dönemlerde yüksek lisans tezine konu olmuştur.

[61] *Akın, Unutulmayan Erzincanlılar, s. 63.*

[62] *Tâhir, Şevkistân, s. 134; Akın, Unutulmayan Erzincanlılar, s. 63.*

[63] *Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 344, 1458.*

[64] *Tâhir, Şevkistân, s. 134.*

[65] *Abdülbâkî Baba'nın vefat tarihi ile ilgili olarak Yunus Nadi Akın mezar taşında yazılı olan 1311/1894 yılını esas almakta, Ünal Tuygun ise vefat tarihini 1898 olarak kaydetmektedir. Mehmet Tâhir'in Şevkistân adlı eseri esas alındığında 1894 yılının daha doğru olabileceği anlaşılmaktadır.*

[66] *Tâhir, Şevkistân, s. 135.*

[67] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 629, 504; Tuygun, age, s. 89.

[68] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 342.

[69] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 619-620

Kenzü'l-futûh adlı eserini *Miftâhü'l-kenz* adıyla nazma aktardığı görülmektedir. Vefat tarihi 1860 veya 1868 olarak kaydedilmiştir.[70] Türbesi Kemah yolu üzerindedir.

Terzi Baba'nın bu halîfelerinden başka Ciminli ve İrşâdî Baba adında başka halîfelerinden de söz edilmekte, bu kimselerin meczup tavırlı (meczûbân) oldukları anlaşılmaktadır. Aşçı Dede, Terzi Baba'nın kaza ve köylerde pek çok halîfesinin bulunduğunu aktarır.[71]

h- Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi

Terzi Baba'nın önemli halifelerinden Şeyh Mustafa Fehmi Efendi'nin çocuklarından biri olan Mehmed Sıdkı Efendi hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Hakkındaki çok az bilginin Aşçı Dede'nin hatıraları ile Osmanlı arşivlerinde bulunan birkaç belgeden elde edilebildiğini söyleyebiliriz. Doğum tarihi hakkında kesin bilginin bulunmadığı Mehmed Sıdkı'nın, kardeşi Ahmed Fevzi'den birkaç yaş büyük olduğu kabulünden hareketle 1860lı yılların başında Erzincan'da doğmuş olduğu söylenebilir. İsminin, babasının ricası üzerine Terzi Baba'nın damadı ve halîfesi olan Abdussamed Efendi tarafından konulduğu dile getirilmiştir.[72] Çocukluk dönemlerinde Mehmed Sıdkı Efendi'nin kardeşiyle birlikte, babası Fehmi Efendi'ye yakınlığı ile bilinen Aşçı Dede'nin gözetiminde büyüdüğü ve onun terbiyesinden geçtiği görülmektedir. Hatıralarında Aşçı Dede, Ahmed Fevzi Efendi ile beraber ikisiyle bir lala gibi ilgilendiğini nakletmiştir.[73]

Mehmed Sıdkı Efendi'nin, dokuz on yaşlarında hıfzını tamamladığı, küçük yaşlarda başladığı dinî eğitimini babası Fehmi Efendi ve Erzincan'ın önemli müderrislerinden olan Sıddık Hoca'dan aldığı derslerle tamamladığı anlaşılmaktadır.[74] Aşçı Dede onun özellikle ilmî bakımdan öne geçtiğini şu ifadeleriyle aktarır: "*…Hacı Fevzi efendimiz hazretleri, Sultân-ı Ulemâ-billâh kuddise sırruhu'l-azîz efendimizin zâhir ü bâtın halîfeleri olup sırr-ı hilâfet onlara ve sırr-ı ilmiyyet diğer mahdum-ı âlî Mehmed Sıdkı efendimiz hazretlerine ita ve ihsan buyrulmuş idi*."[75]

---

[70] Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*'nde (c. II, s. 285), 1284/1867-68; Orhan Aktepe ise Mahmut Sadrüddin'in *Şevkistân* adlı yazma eserine dayanarak vefat tarihini 1285/1868 olarak kaydetmektedirler. Vehbi Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan* adlı çalışmasında, Ünal Tuygun ise *Erzincan'ın Manevî Mimarları* adlı kitabında bu tarihi 1860 olarak kaydederler.

[71] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 344.

[72] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 1, s. 398 .

[73] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 3, s. 1287. Mehmed Sıdkı Efendi ve Ahmed Fevzi Efendi'nin çocukluk hallerini Aşçı Dede hatıralarında eğlenceli bir dil ile anlatmaktadır. Bkz. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 1, s. 398-399.

[74] Sıddık Efendi, Fehmi Efendi'nin öğrencisi olup Erzincan dersiâmıdır. Ruslara karşı yapılan savaşta Fehmi Efendi'nin savunmasını üstlenmiştir. Aşçı Dede'nin kendisinden icâzet aldığı hocası olarak zikrettiği Sıddık Efendi, Erzincan milletvekillerinden olan Osman Fevzi Topçu'nun da babasıdır. Fehmi Efendi'den bir sene önce 1297/1879 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 420, 513, 515, 806; Kadir Aşçı, "Ahmed Fevzi Efendi", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, sy. 9, 2016, s. 163-164

[75] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 801

Vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Mehmed Sıdkı Efendi'nin Osmanlı Meşîhat Dairesi tarafından mahreç mevleviyetine[76] layık görüldüğü ve İzmir mahreç mevleviyeti ile ödüllendirildiği anlaşılmaktadır. Sıdkı Efendi'nin mahreç mevleviyeti alması, onun ilmî birikiminin ileri derecede olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bu mevleviyetinin verildiğini gösteren arşiv belgesinde Sıdkı Efendi'nin darülhadis müderrislerinden olduğu ifade edilmektedir.[77]

1- Şeyh Ahmed Fevzi Efendi (Baysoy)

Şeyh Fehmi Efendi'nin oğlu olarak 1280/1864 tarihinde Erzincan'da doğmuştur. Çocukluğundan itibaren Terzi Baba dergâhı çevresinde yetişen Ahmed Fevzi'nin babasından ve şehrin diğer âlimlerinden ders aldığı, gençlik döneminde kaybettiği babasının yerine dergâhın son postnişîni olduğu bilinmektedir. Ahmed Fevzi Efendi'ye, Osmanlı Meşîhat Dairesi tarafından mahreç mevleviyetinin verilmesi, dönemin etkili şahsiyetlerinden olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[78]

Ahmed Fevzi Efendi hakkındaki bilgilerin, daha çok onun siyasî yönüyle ilgili olduğunu söylemek gerekir. Esasında bir tarîkat şeyhi olarak gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde vatan savunması ve ülkenin düşmandan kurtulması konusunda gösterdiği gayret hususunda babası Fehmi Efendi'yi hatırlatmaktadır. Babasıyla beraber Sultan II. Abdulhamid'i ziyaret eden Ahmed Fevzi'nin, aynı padişah tarafından siyasî sebeplerle 1887 yılında Şam'a sürgün edildiği daha sonra yeniden Erzincan'a döndüğü anlaşılmaktadır.[79] I. Dünya Savaşı'nda Rusların Erzincan'ı işgaliyle halkın buradan göçe zorlanmasına karşı çıkıp engel olması üzerine esir edilerek Tiflis'e götürülmüş daha sonra buradan kurtularak Erzincan'a dönmüştür.

Milli mücadele yıllarında Mustafa Kemal Atatürk ile yakın ilişki kuran Ahmed Feviz Efendi, 1919 yılında Ordu müfettişi göreviyle kurtuluş savaşının hazırlıkları yapılırken Erzincan'a gelişinde Atatürk'ü törenle karşılamıştır. M. Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Erzurum Kongresi'ne Erzincan delegesi olarak katılmış, "Temsil Heyeti" ile "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti"ne seçilmiştir. TBMM'nin I. Döneminde Erzincan milletvekili olarak Meclise katılan ve Meclis'te çeşitli komisyonlarda görev alan Ahmed Fevzi Efendi, 1923 yılında hastalanınca Erzincan'a dönmüş ve 1924 yılında vefat etmiştir. İstiklal madalyası sahibi olan, Mecliste Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi olarak anılan Terzi Baba kolunun son postnişîninin kabri Terzi Baba Mezarlığı'ndadır.[80]

i-Muhammed Şâkir Kemâhî (Kâdî Şâkir Efendi)

---

[76] Mahreç mevleviyeti, yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerlerdeki mevleviyetlerdir. Bu mevleviyetlere önceleri Sahn-ı Seman medreselerinden tayin yapılırken 16. yüzyılın ortalarından itibaren Sahn ile birlikte diğer önemli medreselerden de tayin yapılmaya başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 467-468.

[77] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik,* s. 86.

[78] BOA, Y. MTV., no. 64/69/1.

[79] Hüseyin Bulut, "Kurucu Mecliste Erzincan Milletvekilleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10, 1998, Erzurum, s. 227-228.

[80] Bulut, agm., s. 228.

Aslen Kemahlı olan Muhammed Şâkir Efendi hakkında fazla mâlûmat yoktur. 1231/1815 senesinde Sivas İmranlı'da doğduğu belirtilen bu şahsın ilk eğitiminden sonra Erzincan'a geldiği anlaşılmaktadır. [81] Aşçı Dede'nin Fenercizâde Şâkir olarak bahsettiği Muhammed Şâkir Efendi, kadılık görevi dolayısıyla birçok şehri dolaşmış ve tahminimize göre Terzi Baba, Hâfız Mehmed Rüşdü ve Mustafa Fehmi Efendi'nin yaşadığı dönemde Erzincan'da bulunmuştur. Tarîkat icâzetini kimden aldığı konusunda net bir bilgi bulunmamakla beraber hem Terzi Baba'dan hem de Mehmed Rüşdü Efendi'den icâzet almış olabileceği düşünülmektedir. Şâkir Efendi, tarîkata intisabından sonra bir müddet Zara'da kalmış daha sonra da Sivas'a yerleşmiştir. Bu durumu halîfesi Kazancızâde şu beyitle ifade etmiştir:

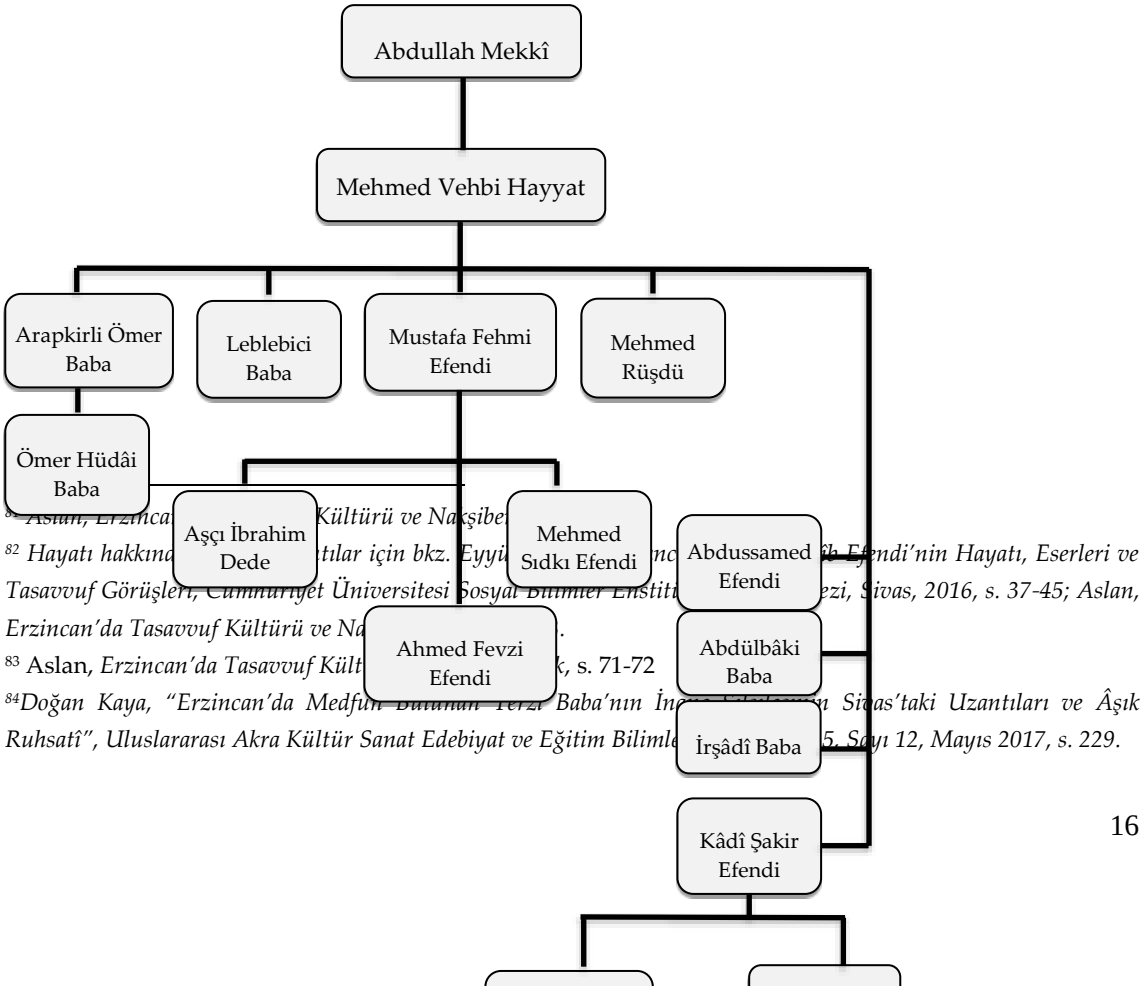
İçti vahdet bâdesin Hayyât-ı Erzincanî'den

Hicret etti şehr-i Sivas'a o pîr-i nâzenîn.

Şâkir Efendi'nin Erzincan'dan ne zaman ayrıldığına dair bilgilere sahip değiliz. Sivas'a yerleşince kısa bir süre burada manifaturacılık yaptığı nakledilmektedir. Mezar taşındaki bilgilerden vefat tarihinin 1312/1894 olduğu tahmin edilmektedir. Muhammed Şâkir Efendi, Sivas'taki *Garipler Mezarlığı*'nda medfun iken, daha sonra kabri *Halifelik Mezarlığı*'na nakledilmiştir.[82]

Bulunduğu yerlerde büyük ilgi gördüğü anlaşılan Şâkir Efendi'nin pek çok kimseyi irşâd ettiği görülmektedir. Bunlar arasında Kazancızâde Emin Edip (ö. 1337/1919), Törnüklü İbrâhim Efendi (ö. 1327/1909) ve Âşık Ruhsatî (ö. 1911) önde gelen isimlerdir. Âşık Ruhsatî, şiirlerinde kendisinden mürşidim diye bahsetmektedir.[83] Terzi Baba'dan alınan bu Nakşî kolun Sivas'taki silsilesinin Törnüklü İbrâhim Efendi ile devam ettiği ve oğlu Sâlih Efendi (ö. 1956) ile birlikte sona erdiği dile getirilmiştir.[84]

Tablo 1: Terzi Baba ve Halifeleri

[81] *Aslan, Erzinca Kültürü ve Nakşibe*

[82] *Hayatı hakkında tılar için bkz. Eyyi nc Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Görüşleri, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü ezi, Sivas, 2016, s. 37-45; Aslan, Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Na .*

[83] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kült k*, s. 71-72

[84] *Doğan Kaya, "Erzincan'da Medfun Bulunan Terzi Baba'nın İn ı Sivas'taki Uzantıları ve Âşık Ruhsatî", Uluslararası Akra Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimle 5, Sayı 12, Mayıs 2017, s. 229.*

2- Muhammed Sâmî Erzincânî (Pîr-i Sâmî) ve Halîfeleri

Erzincan'da Nakşî-Hâlidî tarîkatına ait olan ikinci mühim kolunu Pîr-i Sâmî olarak bilinen Muhammed Sâmî Erzincânî ve halîfeleri tesis etmiştir. Bugün irşad faaliyetlerine devam ettiğini düşündüğümüz bu kolun silsilesi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra şu şekilde devam etmiştir: Seyyid Abdullah Şemdînî, Seyyid Tâhâ Hakkârî, Seyyid Sıbgatullâh Arvâsî, Abdurrahmân Tâğî, Muhammed Sâmî Erzincânî, Muhammed Beşir Erzincânî, Dede Musa Bayburdî ve Abdurrahman Reyhan.[85]

a- Muhammed Sâmî Erzincânî (Pîr-i Sâmî)

1847 senesinde Erzincan'ın Selüke (Yeşilçay) Köyü'nde dünyaya gelmiş olup Erzincan'daki Kırtıloğlu ailesine mensuptur. Asıl adı Muhammed ikinci adı Sâmî'dir. Babası İbrahim Efendi'dir. Gençliğinde Erzincan Müftüsü ve Erzincan'ın ileri gelen hocalarından ders almıştır. Bu dönemde ismi belirtilmeyen bir Kâdirî şeyhine intisap ettiği daha sonra da Terzi Baba halîfelerinden Şeyh Fehmi Efendi'ye bağlandığı nakledilmektedir.[86] Aşçı Dede, hâtıralarında kendisinden hiçbir şekilde bahsetmediğine göre bu intisap meselesinin Dede'nin Erzincan'da bulunmadığı bir vakitte olmuş olma ihtimali yüksektir. Muhammed Sâmî'nin daha ileri eğitim almak için İstanbul'a gittiği, Fatih Medresesi'ni başarıyla bitirdikten sonra müderrislik icazetnamesi alarak Erzincan'a dönüp bugün Üzümlü İlçesi'ne bağlı Keleriç (Karakaya) Köyü'nde bir müddet imamlık yaptığı anlaşılmaktadır. Bir süre sonra bu görevinden ayrılan Muhammed Sâmî belli bir zaman görev almamış daha sonra Erzurum'un Hınıs İlçesi'ndeki medresede muallimlik görevine atanmıştır.[87] Buradaki memuriyeti esnasında Hâlidî şeyhlerinden Abdurrahman Tâğî ile tanışan ve ona intisap eden Sâmî Efendi'nin görevinden istifa ederek 1882 senesinde Nurşin'e taşındığı görülmektedir. Nurşin dergâhında bir sene gibi kısa bir süre içinde hilafet almaya hak kazanan Sâmî Efendi'nin bu hızlı yükselişine itiraz eden daha eski mürîdlerine Tâğî'nin verdiği cevap tanıdıktır: "*Erzincanlı hoca buraya geldiğinde sobası temizlenmiş, kuru odunla doldurulmuş, önünde de tutuşturucu yerleştirilmiş duruyordu, biz sadece kibrit çaktık*."[88] Bu sözler, Yakup Çerhî'nin, müridi Ubeydullah Ahrâr için kullandığı ifadelere benzer.[89] Kendisine "Pîr-i Sâmî" lakabının, şeyhi Tâğî tarafından verildiği ve 1883 senesinde irşad vazifesiyle Erzincan'a geldiği anlaşılmaktadır.

Erzincan'a döndüğünde ilk zamanlarda tekke kurmamış daha sonra dedesinin yardımıyla kurduğu dergâha ilave olarak fakirlere yardım maksadıyla vakıflar tesis ettiği görülmektedir. Ailesinin isminden mülhem olarak "Kırtılzâde/Kırtıloğlu

---

[85] Fehmi Kuyumcu, *İman ve İslam Bilgileri*, Ankara, 2009, s.81-84

[86] Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları,* s. 97-98. Fehmi Efendi'nin kendisine hatm-i hâcegân ve zikir telkin etme izni verdiği anlaşılmaktadır. Fehmi, Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali),* Gaye Matbaası, Ankara, 1979, s. 16.

[87] Ünal Tuygun, *Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri,* Kervan Yayınları, Erzincan, 2006, s. 20-21

[88] Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları,* s. 99-100

[89] Çerhî'nin kısa sürede hilâfete ehil hâle gelen Ahrâr için şu ifadeleri kullandığı nakledilir: "*Mürîd dediğin, mürşidin huzuruna böyle gelmeli. Herşeyi hazır iş icâzete kalmış. Lamba, yağ ve fitili hazırlamış, sadece kibrit çakmak gerekiyor*." Necdet Tosun, *Bahaeddîn Nakşibend*, İstanbul, 2012, s. 160.

Tekkesi" olarak bilinen dergâhın, çevresinde inşa edilen câmi, ev, değirmen vb. yapılarla bir müddet sonra koca bir mahalleye dönüştüğü kaydedilmektedir.[90]

İki evlilik yaptığı zikredilen Pîr-i sâmî'nin çocukları ve soyu hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Erzincan'ın yetiştirdiği mühim şahsiyetlerden birisi olan Pîr-i Sâmî, 1912 yılında vefat edip kendi dergâhına defnedilmiştir. Sevenleri tarafından inşa edilen türbesi depremde yıkılmış, sonraki dönemlerde mezarının üzerine bugünkü türbesi yapılmıştır. Terzi Baba ile birlikte halkın önemli ziyaretgâhlarından birisidir. Vefat etmeden önce irşad görevini halîfelerinden Erzincanlı Beşir Efendi'ye bıraktığı anlaşılmaktadır. Diğer halifelere göre daha fazla meşhur olan Şeyh Beşir Efendi ve halîfelerine geçmeden önce Pîr-i Sâmî'nin bir başka halifesi Şeyh Abdurrahman Efendi'den de kısaca bahsetmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

a- Şeyh Abdurrahman Hâhî (Acar)

Muhammed Sâmî Erzincânî'nin önemli halîfelerinden, "Hacı Efendi" veya "Hâhlı Abdurrahman Efendi" olarak da bilinen bu zât, soyadı kanunuyla birlikte "Acar" soyadını almıştır. Halîfesi Abdurrahman Güven, hatm-i hâcegân silsilesinde kendisinden "Abdurrahman-i Hâhî" şeklinde anıldığını belirtmiştir. Şeyh Abdurrahmân Efendi'nin, Erzincan'ın Hâh (Bahçeli) köyünde 1876 yılında doğduğu anlaşılmaktadır.

Babası Mustafa, dedesi Osman Efendi olup, ailesi Erzincan ve çevresinde Molla Ağazâde olarak tanınmaktadır. Abdurrahman Efendi'nin iyi derecede medrese eğitimi aldığı bilinmekle beraber kimin yanında eğitim aldığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Pîr-i Sâmî'den eğitim aldığı nakledilmişse de bunun tasavvufî eğitim mi yoksa medrese eğitimi mi olduğu kesin değildir. Torunlarından nakledilen bilgilere göre Arapça ve Farsça dillerinin yanı sıra İbranice de bildiği ifade edilmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde müderrislik yaptığı ve bu görevinden dolayı da askerlikten muaf olduğu nakledilmektedir.

Abdurrahman Efendi'nin Erzincan'ın merkezinde bulunan farklı câmilerinde imamlık yaptığı bilinmektedir. Ünal Tuygun'un *Pîr-i Sâmî Hazretleri* adlı çalışmasında yer verdiği Sultan Reşad tuğralı beratta da Karaağaç Mahallesi Yeni Câmii'nde görevlendirildiği görülmektedir. Keleriç'e (Karakaya) ailesiyle beraber yerleştikten sonra buradaki câmide de imamlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Abdurrahman Efendi'nin kendi eliyle tuttuğu not defterindeki bilgilerden, onun 23 Rebiülahir 1328/03 Nisan 1910 tarihinde Pîr-i Sâmî'ye intisap ettiği görülmektedir. Pîr-i Sâmî'nin sohbetlerine devam eden Abdurrahman Efendi'nin sülûkünü tamamlayarak icâzet aldığı, Pîr-i Sâmî'nin vefatından sonra şeyhin diğer halîfesi olan Şeyh Beşir Efendi ile anlaşamayarak Keleriç Köyü'ne yerleşerek burada irşad faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Hakkındaki bilgiler, onun müridlerine manevi terbiye yanında ilmî dersler verdiğini de göstermektedir.

[90] Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali)*, s. 16-17. Zikredilen mahallede bulunan câmî ve dergâhın da içinde bulunduğu yapıların 1939 senesindeki büyük depremde yıkıldığı, bugün sözü edilen bu yerlerden herhangi bir izin kalmadığını hatırlatmak gerekir.

Keleriç köyündeki hizmetlerinin yanı sıra Erzincan merkezde; Refahiye, Tercan ve Üzümlü başta olmak üzere diğer ilçelerde ve Erzincan'a bağlı çevre köylerde irşâd görevini yerine getiren Hâhlı Abdurrahmân Efendi'nin, Erzincan dışında Gümüşhane'nin Kelkit ilçesi ve köylerinden de müntesipleri olduğu ifade edilmiştir. Birçok kişiye ders vermekle birlikte; Abdurrahman Pişkidâğî (Güven), Hanzarlı Ali Efendi, Kelkitli Hacı Seydi Efendi ve Kelkitli Hayri Efendi isimli halifeleri zikretmek gerekir. Şeyh Abdurrahman Efendi'den sonra Abdurrahman Güven (ö. 1413/1993) postnişîn olmuştur.

Üç evlilik yaptığı ve bu evliliklerden çocuklarının olduğu anlaşılan Şeyh Abdurrahmân Hâhî'nin Nurettin adında bir kardeşi olduğu nakledilmektedir. Abdurrahman Efendi, 1370/1955 yılında Keleriç'te (Karakaya) vefat etmiştir. Kabri burada, Pîr-i Sâmî'nin de imamlık yaptığı câminin yakınında bulunan mezarlıktadır.[91]

b- Muhammed Beşir Erzincânî

Dedelerinin Buhara'dan Bağdat, Antep ve Maraş üzerinden Erzincan'a göç ettikleri bildirilen Beşir Efendi'nin aslen Maraşlı Emirzâdeler olarak bilinen bir aileye mensup olduğu ve Erzincan'a 1800'lü yıllarda yerleştiği nakledilmektedir.[92] Küpesük (Saztepe) köyünde 1865 senesinde dünyaya geldiği ifade edilmişse de özellikle ailesinden gelen bilgilerden bu tarihin 1869 senesi olabileceği kuvvetle muhtemeldir.[93] Nakîbü'l-eşrâflık kurumunun aileye verdiği Seyyidlik Şeceresi'nden, soyu baba tarafından Hz. Hüseyin'e (r.a) dayandığı ifade edilmekte fakat şecereyi gösteren bu vesikanın kaybolduğu anlaşılmaktadır. Babası Hüseyin, dedesi Musa Efendi'dir. Annesinin adı ise Zeynep Hanım'dır. Ailenin tek çocuğu olan Beşir Efendi'nin annesi ve babasının o daha küçük yaştayken vefat ettikleri, bakımının amcası Hasan Efendi ve yengesi tarafından üstlenildiği nakledilmektedir. Amcası Hasan Efendi'nin İstanbul'a gittiği ve burada Sultan Abdulhamid tarafından saltanat kayıklarına "kayıkçıbaşı" olarak görevlendirildiği söylenir.

Beşir Efendi'nin çocukluk ve gençlik dönemine ait bilgiler sınırlıdır. Ancak amcasının vefatından sonra Keleriç köyüne yerleştiği ve başından üç evlilik geçtiği anlaşılmaktadır. Bu evliliklerden toplam on üç çocuğu olan Beşir Efendi'nin ilk eşi Meysun hanımdan olan çocuklarından bazıları "Kabak", bazıları ise "Reyhan" soyadını almışlar, Fadime ve Aliye Hanım'dan dünyaya gelen çocukları ise "Buyruk" soyadını kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin savaşla geçen zor ve meşakkatli döneminde Rus işgalini ve muhacirliği görmüş; Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşuna tanıklık etmiştir. 1916-1918 yılları arasında Erzincan'ın Rus işgali altında olması sebebiyle birkaç seneliğine Kırşehir'de zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur.

Tasavvufa intisabı, Pîr-i Sâmî ile tanışması ve mürîdi olmasıyla gerçekleşen Beşir Efendi'nin halîfe olduktan sonra Erzincan dışında önce Otlukbeli daha sonra da Tercan'da irşad faaliyeti yaptığı anlaşılmaktadır. Şeyhi Pîr-i Sâmî vefat edince yeniden

[91] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 110-113.

[92] Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali)*, s. 21

[93] Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 129

Erzincan'a dönen Beşir Efendi, yaklaşık yirmi senelik irşad vazifesinden sonra 8 Ekim 1932 senesinde vefat etmiştir. Kabri Terzi Baba Mezarlığı'ndadır.[94] Pîr-i Sâmî'nin; "*Şah-ı Nakşibend Efendimizi görmek isteyenler Beşir Efendi'yi ziyaret etsin*." diyerek halîfesini tahsin ettiği görülmektedir.[95] Kendisinden sonra tarîkat postuna Dede Musa Bayburdî (Musa Baştürk) oturmuştur, hilafet verdiği Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi, Selükeli Nazım Hoca ve Hidayet Efendiler hakkında yeterli bilgi yoktur.[96] Meşhur halk şâiri Bayburtlu Celâlî Baba'nın da Beşir Efendi'nin mürîdi olduğu nakledilmektedir.

c- Dede Musa Bayburdî (Dede Paşa)

Asıl adı Musa'dır. Çocukluğunda devam ettiği sıbyan mektebindeki olgun davranışları sebebiyle mektep hocası tarafından kendisine "Dede Paşa" lakabı verilmiş, soyadı kanunuyla beraber Baştürk soyadını kullanmaya başlamıştır. Varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Bayburt'un Aşağı Lori (Yazıbaşı) Köyü'nde, nüfus kaydına göre 1300 gerçekte ise 1294 veya 1295 (1878 veya 1879) senesinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilinden sonra eğitim için İstanbul'a gittiği fakat babasının vefat haberi üzerine eğitimini yarıda bırakarak köyüne geri döndüğü anlaşılmaktadır.

Gençlik dönemindeyken köyünü ziyaret ettiği esnada Beşir Efendi'ye intisap eden Dede Paşa bundan sonra sürekli onun yanında ve hizmetinde bulunmuştur. Erzincan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine (1916-1917) Tokat'ın Zile ilçesine giden Dede Paşa kısa bir süre burada kaldıktan sonra Erzincan'a dönmüştür. Beşir Efendi'nin vefatından sonra (1932) kırk yıldan fazla bir süre şeyhlik yapmış, her yıl arazisinden elde ettiği gelirin büyük bir kısmını ihvana verilmek üzere Erzincan'daki Kırtıloğlu Tekkesi'ne bırakmıştır. Türkiye'nin bütün yörelerini gezerek çok sayıda müntesip edinmiş, bunun sonucu olarak başta Erzincan, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane olmak üzere İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük merkezlerde halîfeleri ve müntesipleriyle irşad faaliyetini yaygınlaştırmıştır. 4 Eylül 1973 senesinde vefat edince Erzincan Terzi Baba Mezarlığı'na defnedilmiştir.[97] Yerine ekmel halîfe, irşad vekili ve yol vârisi olarak Abdurrahim Reyhan'ı bırakmıştır.

Tarîkata bazı yeni usûl ve uygulamalar getirmeye çalışmasından dolayı "bid'atçilik"le suçlandığı, bununla beraber bağlıları tarafından tecdide yönelik bazı girişimleri sebebiyle müceddid olarak değerlendirildiği görülmektedir.[98]

d- Abdurrahim Reyhan

Abdurrahim Efendi 1930 yılında Erzincan'ın Keleriç köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Efendi, annesi Tubi Hatun'dur, yedi kardeş olup kolun ikinci pîri Beşir Efendi'nin torunudur. Sessiz ve mülayim bir çocuk olduğundan kendisine "Efendi"

[94] Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali),* s. 22; Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları,* s. 129-130; Fevzi Sarıçiçek, *Her Yönüyle Karakaya(Keleriç),* Karakaya Belediyesi Yayınları, Erzincan, 2008, s. 202.

[95] Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali),* s. 22.

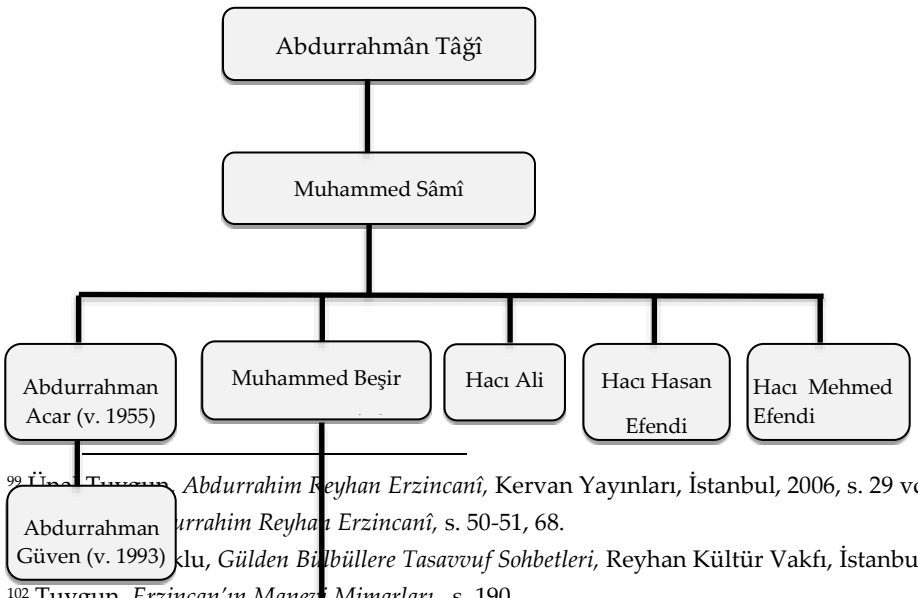
[96] Sarıçiçek, *age,* s.202

[97] Nurettin Albayrak, Dede Paşa, *DIA*, 1994, c. 9, s. 83.

[98] Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali),* s. 26-27.

lakabı verilmiş, sekiz yaşından itibaren Kur'ân dersleri almıştır. On dört yaşındayken babasını kaybedince ailesinin geçimini sağlamak için köy işleriyle meşgul olduğu anlaşılan Abdurrahim Efendi'nin gençliğinden itibaren Dede Paşa'nın irşat halkasına dâhil olduğu görülmektedir.[99] Dede Paşa'nın vefatı üzerine şeyhinin vasiyeti gereği irşad görevini üstlenmişse de bu konuda "ümmî" olması sebebiyle çeşitli itirazların dile getirildiği nakledilmektedir. [100]

Şeyhine fazlasıyla düşkün olduğu anlaşılan Abdurrahim Efendi'nin, onun vefatı üzerine köyündeki küçük evinde irşada başladığı, bir müddet sonra büyük kalabalıkların teveccühüne mazhar olunca Erzincan'da bir arsa alınarak büyükçe bir binada tebliğ ve irşad faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Müzmin bir hastalığa duçar olması neticesinde İstanbul'a taşınan Abdurrahim Efendi'nin Türkiye'nin her yerinden mürîdleri olduğu, şöhretinin ülke sınırlarını aştığı nakledilmektedir.[101] Hastalığının ilerlemesi neticesinde İstanbul'da 22 Ocak 1998 tarihinde vefat eden şeyhin cenazesi buradan alınarak Erzincan'a getirilmiş, Terzi Baba Mezarlığı'ndaki türbesine defnedilmiştir.[102] Vefatından sonra posta oğlu Avni Reyhan oturmuştur.

[99] Ünal Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Erzincanî*, Kervan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 29 vd.
urrahim Reyhan Erzincanî, s. 50-51, 68.
klu, *Gülden Bülbüllere Tasavvuf Sohbetleri*, Reyhan Kültür Vakfı, İstanbul, 2011, s. 7
[102] Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, s. 190

3- Erzincan'da Dinî ve Tasavvufî Uygulamalar

Erzincan'ın tasavvufun önemli kurumlarından Mevlevîlik, Kâdirilik, Halvetîlik, Bektâşîlik gibi tarîkatlara ev sahipliği yaptığını dile getirmiştik. Özellikle Evliya Çelebî'nin aktardığı bilgilerden hareketle Erzincan Mevlevîhâne'sinde "devr-i Mevlânâ" ya da Mevlevî Semâı'nın gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Benzer şekilde Kâdirî devranı veya Bektâşî merasimlerinin de yerine getirildiği pekâlâ düşünülebilir. Ancak bu konuda elimizde neredeyse hiçbir bilginin olmadığını söylememiz gerekir. Bütün bunlarla beraber özellikle Aşçı Dede'nin aktardığı bilgilerle *Şevkistân* adlı eserdeki kayıtlardan Nakşî-Hâlidî uygulamaları hakkında detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

Erzincan'ın dinî ve tasavvufî hayatını derinden etkileyen Hâlidiyye kolunun tarîkat uygulamaları bakımından tarîkatın karakteristik özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Gerek Aşçı Dede hâtıralarından gerekse tarîkatın diğer koluna müntesip kimselerin zamanımıza ulaşan çeşitli bilgi ve rivayetlerinden şerîata sımsıkı bağlılık, ibadetlere devam, ahlâkî ilkelere riayet etme gibi dinî; sohbet, râbıta, hatm-i hâcegân, zikr-i hafî, teveccüh ve murakabe gibi tasavvufî uygulamaların Erzincan'da özenli bir şekilde tatbik edildiği görülmektedir. Aşçı Dede, tarîkatın uygulamalarını "*butûn âlemine sefer etmek*" olarak nitelemektedir. Zamanımıza ulaşan bilgilerden şehrin başta Ramazan ayı olmak üzere dinî gün ve gecelerin ihyası, ilmi faaliyetleri, okunan eserler ve devam edilen dersler, din ve tasavvuf büyüklerinin sohbetleri, devlet görevlileriyle olan münasebetler, hatta şehrin meczupları hakkında bile değerlendirme yapmaya imkân veren mâlûmâtın bulunduğu görülmektedir.

Bu bilgiler değerlendirildiğinde Erzincan'da intişar eden Terzi Baba ve Pîr-i Sâmî Efendi kolunun mürşidlerinin özellikle râbıta, teveccüh ve murakabe halleri dikkat çekicidir. Nakşibendiyye'nin zikir usûllerinden birisi olan ve özellikle Hâlidiyye'nin büyük ehemmiyet verdiği hatm-i hâcegân kıraatine devam etmek, müritlerin manevî gelişimini sağlaması yanında belâ ve musibetlere karşı ayrıca bir kalkan görevi yerine getirmektedir.[103] Erzincan'da genellikle toplu okunduğu anlaşılan hatm-i hâcegânın özellikle Pazartesi ve Cuma geceleri icra edildiği görülmektedir.[104] Anadolu'da dinî hayatın önemli unsurlarından olan sohbet konusu da Hâlidiyye'nın çok önem verdiği irşad metodlarından birisidir. Erzincan evlerinde yapılan sohbetlerde Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'si okunduğu, teveccüh ve râbıta hâlindeki dinleyicilerin çok defa gözyaşlarına hâkim olamadıkları nakledilmektedir. Sohbetlerde genellikle ehlullâhın sözlerinden ve tarîkat büyüklerinin menkıbelerinden bahsedildiği, mâlâyâni sözlerden uzak durulmaya azamî gayret gösterildiği anlaşılmakta, fakat bazen tarîkata müntesip ihvânın iş ve müşkillerini halletmek için öğüt, nasihat ve çareler hakkında dünyevî mevzuların da sohbet konusu yapıldığı görülmektedir.

---

[103] Hatm-i hâcegân'ın hem mürit üzerindeki manevî tesiri hem de dünyevî belâ ve musîbetlerin def'i hususunda Aşçı Dede'nin ilgi çekici değerlendirmeleri için bkz. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, s. 726-729, 754, 772.

[104] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, *s.* 336, 421, 424, 496.

Bu bölümde Hâlidî büyüklerinin bu konudaki bazı görüş ve ifadeleriyle tarîkat uygulamaları hakkında kısa bilgiler aktarmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

a- Zikir

Bütün tarîkatlar için "üssü'l-esâs" kabul edilen zikir uygulaması Erzincan Nakşîleri için de son derece önemlidir. Bu hususta Terzi Baba, "*Gel ey sâlik zikir al sen şeyhten, sana ta'lim ede işbu tarîkten*" diyerek zikrin mürîd üzerindeki eğitici özelliğini dile getirerek zikri tavsiye etmiştir. Kalp ve letâifler hakkında bilgiler veren Terzi Baba'ya göre sâlik ilk olarak nefy u isbât zikrini yerine getirmelidir. Zikrin yerine getirilmesindeki usûle de dikkat çeken Terzi Baba'ya göre sâlik zikre başlamadan önce tövbe ve istiğfar ederek günahlarını terk etmelidir. Mürşidine râbıta ile yönelmesi, başını eğerek gözlerini yumması ve tefekkür etmesi, gerekli diğer hususlardır. Zikir esnasında sâlikte meydana gelen bazı hâllere de dikkat çeken Terzi Baba'ya göre, kabz ve bast hâlinden sorunsuz bir şekilde geçen sâliklerin kalbinde bir ferahlık zuhur edecek ve fenâ hâline ulaşacaktır.[105]

Pîr-i Sâmî de zikre son derece önem vermiştir. Şeyhinden kendisine gelen bir mektupta zikrin mahiyeti ve ne şekilde yapılması izah edilmiştir. Buna göre zikir iki kısma ayrılır: birincisi zikr-i celâl, ikincisi ise nefy u isbât zikridir. Zikr-i celâl de; kalbe çekilen zikr-i celâl ve letâiflere çekilen zikr-i celâl olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu mektupta ilgili zikir çeşitleri ayrıntılı olarak anlatılmakta, bu zikirlerin nasıl yapılacağına dair ayrıntılar verilmektedir.[106] Burada zikir hakkında verilen bilgilerin Terzi Baba'nın verdiği mâlûmât uygun olduğu, uygulama esaslarının büyük oranda benzerlik taşıdığı gözden kaçmamaktadır.

b- Sohbet

Nakşibendîliğin önemli esaslarından birisi olan sohbete her iki kolun takipçilerinin büyük ihtimam gösterdiği görülmektedir. Aşçı Dede'nin anlattıklarından, Terzi Baba'nın halîfesi ve postnişîni olan Fehmi Efendi'nin sohbete önem verdiği anlaşılmaktadır. Dünyevî meseleler, mâlâyânî söz ve ifadelere kapalı sohbet anlayışının öne çıktığı, tasavvuf büyüklerinin eserlerinin mütalaa edildiği, söz ve şiirlerinin ezberlenip açıklandığı bu toplantılar mürid ve müntesiplerin mânevî gelişimi konusunda son derece etkili olmuştur. Bu manada ümmî olarak kabul edilen Leblebici Baba, Sâlih Baba, İrşâdî Baba gibi önemli sayılabilecek şâirlerin, dîvân olabilecek hacimde şiir söylemelerini de bu sohbetlerin yetiştirici özelliği ile izah etmek mümkündür.[107] Şeyh Fehmi Efendi'nin sohbetlerini büyük bir coşkuyla takip eden Aşçı Dede'ye göre sohbetin mürîd üzerindeki etkisi son derece önemlidir.[108]

---

[105] *Terzi Baba, Miftahu'l-kenz, s. 54-55.*

[106] *Aslan, Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik, s. 136.*

[107] Bu konudaki bazı değerlendirmeler için bkz. Halil Baltacı, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir: Leblebici ve Tüfekçizâde Sâlih Baba Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce", Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler Kitabı, c. I, s. 867-877

[108] *Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 363, 392.*

Pîr-i Sâmî'nin tesis ettiği Kırtıloğlu Tekkesi'nde de sohbet önemli bir esas olarak göze çarpmaktadır. Pîr-i Sâmî'nin önem verdiği bu esas, tekkenin sonraki postnişînleri tarafından da önemle sürdürülmüştür. Pîr-i Sâmî, Muhammed Beşir, Dede Paşa yaptıkları etkili sohbetlerle meşhur olmuş kişilerdir.[109] *Şevkistân* adlı eserle Pîr-i Sâmî'nin halîfesi Abdurrahman Hâhî'nin tuttuğu notlardan Pîr-i Sâmî'nin sohbetlerinden örnekler nakledilmiştir.[110]

Şeyh Beşir Efendi'nin halîfesi Musa Dede Bayburdî, tarîkatın sohbet ile sıhhate ereceğini dile getirmektedir. Mürşid-i kâmil sohbetinin tarîkatta çok önemli olduğuna da vurgu yapan Dede Paşa, sohbetin bir alet olduğunu, ruha hayat verdiğini, mürîdin eksikliklerini tamamladığını ve hakikate götürdüğünü belirtmektedir. Ayrıca Pîr-i Sâmî'nin şunları söylediğini zikretmektedir: "*bizim tarîkimiz; tarîk-i şeriattır, tarîk-i sohbettir*".[111]

c- Hatm-i Hâcegân

Erzincan'dakiNakşibendî-Hâlidî kolunda hatm-i hâcegân önemli bir yer tutmaktadır. Aşçı Dede'nin hatıralarında üzerinde önemle durduğu bu Nakşî tarîkat uygulamasının, Mustafa Fehmi Efendi tarafından evinin karşısında bulunan küçük bir mescitte yapıldığı belirtilmektedir. Terzi Baba Dergâhı açıldıktan sonra Hatm-i Hâcegân zikrinin Fehmi Efendi tarafından pazartesi ve cuma günleri ihmal edilmeksizin dergâhta icrâ edildiği ifade edilmektedir. Bu günlerde yapılan hatm-i hâcegâna Abdussamed Efendi ve Leblebici Baba'nın yanı sıra ulemâ, umerâ, hulefâ ve tarîkat mensuplarının katıldığı anlaşılmaktadır.[112] Hatm-i hâcegâna önem veren Fehmi Efendi'nin şu ifadeleri uygulamanın ne derece mühim olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir: "*hatm-i hâcegân kıraat olunan haneye ve belki o mahalleye ve belki o beldeye hiçbir bela ve musibet isabet etmez.*"[113]

Pîr-i Sâmî'nin de hatm-i hâcegâna özel önem verdiği görülmekte, bu zikir sayesinde kalbin vesveselerden kurtulduğuna işaret edilmektedir.[114] Hatm-i hâcegânın fazileti ile ilgili olarak: "*emirle yapılan zikir ve amellerde, hem sevap hem feyiz hem himmet hem de zâhir ve bâtın nimetlerin tamamı vardır*" dediği nakledilmektedir. Kırtıloğlu Tekkesi'nin postnişînlerinden biri olan Dede Paşa'nın sohbetlerinde geniş yer verdiği hatm-i hâcegân için: "*hatme, sohbet ve râbıtanın âletidir*" dediği ifade edilmektedir. Onun, bir başka sohbetinde ise bu zikrin faziletini belirtmek için: "*bir mürîd hatmenin sevabının karşılığını görse bir daha ibadet yapmaz*" dediği nakledilmektedir.[115]

---

[109] *Kuyumcu, Sâlih Baba Divanı, s. 19-40.*

[110] *Tâhir, Şevkistân, s. 154, 158, 159.*

[111] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 139.

[112] *Aşçı İbrahim Dede, Aşçı Dede'nin Hatıraları, s. 363, 370, 371, 392.*

[113] *Aslan, Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik, s. 140.*

[114] *Tuygun, Piri Sami Hazretleri, s. 160.*

[115] Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, s. 140-141.

d- Rabıta

Râbıtanın Nakşî-Hâlidî takipçileri için son derece önemli bir tarîkat uygulaması olduğunu belirtmiştik. Erzincan Nakşîlerinin çok önem verdiği bu esas için Terzi Baba, "*mürîdin gönül gözüyle mürşidine bakması*" tanımı yapmıştır. Ona göre tarîkatın aslından olan bu uygulama seyr-i vusûle ulaştıran bir sebeptir. Râbıtaya mürîdin terk etmemesi gereken bir husus olarak dikkat çeken Terzi Baba, mürîdin varlığından sıyrılıp fenâ fî'ş-şeyh makamına ancak râbıta ile geçebileceğine değinir. Mürid bu uygulamaya devam etmekle fenâ fî'ş-şeyh mertebesinden geçerek nihayetinde fenâfîllah mertebesine ulaşır ve Hakk'ın bazı tecellîlerine mazhar olur.[116]

Aşçı Dede'nin hatıraları incelendiğinde gerek şeyhi Fehmi Efendi gerekse Terzi Baba'nın diğer halîfelerinin râbıta ettiği ve râbıtaya önem verdiği dikkat çekmektedir. Bu hatıralarda; Fehmi Efendi'nin, kendisine râbıta yapılmamasını istediği, râbıtanın Terzi Baba'ya yapılması gerektiğini ve vaktinin çoğunu râbıtada geçirdiği dile getirilmektir.[117]

Erzincan'daki bir diğer Hâlidî koluna tesiri olan Şeyh Fethullah Verkânisî'nin Pîr-i Sâmî'ye gönderdiği mektubun önemli bir kısmını râbıta konusu oluşturmaktadır. Bu mektupta râbıta; mürşidin huzurunda ve mürşidin bulunmadığı yerde yapılan olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Her iki çeşit râbıtanın usûlünün ne şekilde icra edildiği açıklanmış, devamında şekli (sûrî) ve mânevî râbıta hakkında bilgi verilmiştir. Aktarılan bilgilerden râbıta uygulamasının Kırtıloğlu Tekkesi'nde de dikkat ve önemle icrâ edildiği anlaşılmaktadır.[118]

Erzincan tekkelerinde sadece Nakşî uygulamalarıyla yetinilmediği Anadolu din ve kültür tarihi açısından önemli bazı merasimlerin yerine getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Ramazan ayı, kandil geceleri ve bayramların toplumsal birlik ve kucaklaşma için önemli fırsatlar ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Erzincan'da başta mübarek geceler olmak üzere evlerde ve çeşitli mekânlarda *Mevlid*, *Mirâciyye*, *Delâil-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* gibi dinî-tasavvufî metinlerin okunduğu, kandil gecelerinde sakal-ı şerif ziyaretlerinin gerçekleştiği nakledilmektedir.[119] Aşçı Dede'nin Ramazanlar, oruç, iftar davetleri ve teravihler hakkındaki nakilleri, şehrin bu ayda nasıl bir manevî havaya büründüğünü göstermesi bakımından önemlidir.[120]

Aşçı Dede, Fehmi Efendi'nin düzenli bir şekilde *Mesnevî-i Şerif* dersleri okuttuğunu dile getirmektedir. Benzer tarzda Pîr-i Sâmî'nin de *Mesnevî* okuttuğunu bu kolun mühim şahsiyetlerinden birisi olan Sâlih Baba'nın dîvânındaki şiirlerden

---

[116] *Terzi Baba, Miftahu'l-kenz, s. 24.*

[117] *Baltacı, "Aşçı İbrâhim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat", s. 57, 58, 61.*

[118] *Aslan, Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik, s. 142.*

[119] Aşçı Dede Miraç gecelerinde Miraciyye okunma geleneğini kendisinin başlattığını söyler. Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 496.

[120] Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları,* s. 356-357.

anlamaktayız.[121] Erzincan'daki Hâlidî tekkelerinde sadece Mevlânâ değil, Yunus Emre, Nesîmî, Fuzûlî, Niyâzî Mısrî ve Kuddûsî Baba'nın şiirleri okunmakta, özellikle Nakşibendî meşâyıhın söz ve menkıbeleri sohbet konusu edilmekteydi.[122] Tasavvufî sohbet ve tarîkat uygulamaları yanında Hâlidî şeyhlerin ders takrîri yaptıkları, özellikle medrese eğitimi almış şeyh efendilerin mürîdlerinin ilmî seviyelerinin yükselmesi husûsunda gayret sarf ettiği, hadis, tefsir ve fıkıh metinlerinin okunduğu bu derslere her kesimden insanın katıldığı görülmektedir.

Sonuç

Tasavvufî yönden önemli bir şehir olan Erzincan hem kendi yetiştirdiği hem de burada belli sürelerde ikamet eden mutasavvıflarıyla dikkate değer yerlerden birisidir. Anadolu'nun Müslümanlaşma süreciyle paralel bir şekilde Erzincan'ın din ve tasavvuf bakımından tarih boyunca önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Mevlevîlik, Halvetîlik, Kâdirîlik, Bektâşîlik gibi önemli tasavvuf kurumlarına ev sahipliği yapan şehrin tarihî mirası ne yazık ki başta deprem olmak üzere pek çok sebep yüzünden günümüze intikal edememiştir. Bu nedenle şehrin son dönemleri hariç geçmişine dair bilgilerimizin sınırlı olduğunu hatırlatmak gerekir.

Erzincan'ın dinî hayatı, tasavvufî kişi ve kurumları hakkında son iki yüzyıla ait bilgi ve belgelerin yeteri derecede olduğu söylenebilir. Özellikle Nakşibendîliğin Hâlidiyye kolunun burada etkili olduğu genelde din, özelde tarîkat ve şehir için önemli isimler yetiştirdiğini söylemek mümkündür. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin önemli halîfelerinden Abdullah Mekkî ile tesis edilen Terzi Baba'ya nispet edilen kolun önemli halifeleri arasında Mustafa Fehmi Efendi, Abdussamed Efendi, Leblebici Baba, Hacı Hâfız Efendi, Ahmed Fevzi Efendi gibi kimseleri saymak mümkündür. Şeyh Ahmed Fevzi Efendi'nin, Kurtuluş Savaşı döneminde üstlendiği sorumluluk, gösterdiği yararlılık ve Erzincan'ın ilk mebuslarından olması, onun sadece bir mutasavvıf olarak değil aynı zamanda bir devlet ve siyaset adamı olarak değerlendirilmesi gerektiği bakımdan önemlidir. Şeyh Ahmed Fevzî aynı zamanda Terzi Baba'dan gelen Nakşî kolunun son postnişînidir ve kendisinden sonra bu kolun tasavvufî faaliyetlerinin devam etmediği anlaşılmaktadır.

Nakşibendîliğin Erzincan'daki ikinci önemli kolunun müessisi Pîr-i Sâmî adıyla maruf Muhammed Sâmî Erzincânî'dir. Geleneği bir şekilde bugüne taşıyan bu kolun önemli isimleri arasında Abdurrahman Acar, Muhammed Beşir Erzincânî, Dede Musa Bayburdî (Baştürk) ve Abdurrahim Reyhan gibi kimseleri saymak mümkündür.

Erzincan'da Mevlevî Semâı, Kâdirî Devrânı ve Nakşî-Hâlidî Hatm-i Hâcegânı'nın çeşitli dönemlerde uygulandığı görülmektedir. Bu tarîkatın müntesipleri sohbet, teveccüh, râbıta, hatm-i hâcegân, murakabe gibi Nakşî-Hâlidî kolun karakteristik özelliklerini yansıtan uygulamalara titizlikle riayet etmiş ve yerine getirmişlerdir. Erzincan'ın dinî-tasavvufî dünyasını sadece tarîkat yapılarıyla açıklamak eksik olur.

[121] Sâlih Baba, "Fâtih-i Esrâr-ı Sırr-ı Kün Fekândır Mesnevî" adlı gazelinde *Pîr-i Sâmî eylese takrîr leb-i mercân ile/ Ânı kâmiller bilir bir özge cândır Mesnevî* beyitiyle bu gerçeği dile getirmektedir. Sâlih Baba, *Râbıta-i Nakşi Hayalî Divan,* haz. Berk Ayvaz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, s. 351.

[122] Kuyumcu, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali),* s. 32.

Burası aynı zamanda Anadolu Müslümanlığının karakteristik yapısına uygun, Ramazan günleri ve kandil gecelerinin ihya edildiği, bayramların coşkuyla hissedildiği, Mevlid, Miraciyye ve Muhammediyye gibi halkın inancını besleyen metinlerin okunduğu, başka din mensuplarına müsamaha ile muamale edildiği bir şehirdir. Bu çalışmanın yapılacak yeni araştırma ve çalışmalara vesile olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu H. Hüseyin vd, "Erzincan'da Mevlevîlik ve Mevlevîhâneler", *II. Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Afyonkarahisar, Türkiye, 1-2 Haziran 2012.

Akdağ Eyyüp, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Görüşleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2016.

Akın Yunus Nadi, *Geçmişten Cumhuriyete Unutulmayan Erzincanlılar*, Özsoy Ofset, Erzincan, 2005.

Albayrak Nurettin, "Dede Paşa", *DIA*, 1994.

_____, "Terzi Baba", *DİA*, İstanbul, 2011.

Algar Hamid, "Hâlidiyye", *DİA*, Ankara, 1997.

Arif Mehmet, *Başımıza Gelenler I-III*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, [t.y].

Aslan Ömer, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik*, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2018.

Aşçı Dede, *Aşçı İbrahim Dede/ Çok Yönlü Bir Sûfînin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı,* Haz. Mustafa Koç- Eyüp Tanrıverdi, İstanbul, 2006.

Bahârî Midhat, *Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr,* İstanbul, 1331.

Baltacı Halil, Necmeddîn Dâye Râzi, İstanbul, 2011.

_____,"Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dinî ve Tasavvufî Hayat", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan, 2015.

_____, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir: Leblebici ve Tüfekçizâde Sâlih Baba Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce", Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler Kitabı, c. I, Erzincan, 28 Eylül-1 Ekim 2016.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y. MTV., no. 64/69/1.

el-Baytâr Abdürrezâk, *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-karni's-sâlis 'aşer*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Dâru Sadr, Beyrut, 1993.

Bulut Hüseyin, "Kurucu Mecliste Erzincan Milletvekilleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10, Erzurum, 1998.

Ebu Manneh Butrus, "Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (içinde), haz. A. Yaşar Ocak, Ankara, 2005.

Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi,* İkdam Matbaası, İstanbul, 1314.

Firüzanfer Bediüzzamân , *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. Nâfiz Uzluk, İstanbul, 1997.

Gölpınarlı Abdulbâki, *Mevlânâ Celâleddîn, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul, 1999.

İbn Battûta Ebû Abdullah Şemsüddin et-Tancî, *Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâ'ibi'l-emsâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr,* çev. Mehmed Şerif Paşa, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Haydarîzâde İbrahim, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi'ş-Şeyh Hâlid*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1292.

Kartal Alparslan, "Şevkistan adlı Yazma Eser ve Erzincan Tasavvuf Tarihi Açısından Önemi", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c.II, Erzincan, 26-28 Eylül 2019.

Kaya Doğan, "Erzincan'da Medfun Bulunan Terzi Baba'nın İnanç Silsilesinin Sivas'taki Uzantıları ve Âşık Ruhsatî" *Uluslararası Akra Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Yıl 5, S. 12, Mayıs 2017.

Kılıç Ümit, Gül Abdulkadir, "Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış", *History Studies-İnternational Journal of History Studies*, sy. 1, 2011.

Kuyumcu Fehmi, *Erzincanlı Tüfekçizâde Salih Baba Divanı(Rabıta-i Nakşî Hayali),* Gaye Matbaası, Ankara, 1979.

_____, *Evliyanın Dilinden*, Ankara, 1978.

Öngören Reşat, *Osmanlılar Zamanında Tasavvuf*, İstanbul, 2003.

Özkılınç Ahmet vd., *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, Devlet Arşivleri Yay., Ankara, 1997.

Sâlih Baba, *Râbıta-i Nakşî Hayalî Divan,* haz. Berk Ayvaz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.

Sarıçiçek Fevzi, *Her Yönüyle Karakaya(Keleriç),* Karakaya Belediyesi Yayınları, Erzincan, 2008.

Saygı Cemile Ebru, *17. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009.

Sipehsâlâr Mecdüddin Feridun b. Ahmed, *Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hüdâvendigâr*, trc. Midhat Bahârî Hüsâmî, Selanik Matbaası, İstanbul, 1331.

Şahin, *Erzincan Tarihi (Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açıdan)*, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yay., Erzincan, 1985-1987.

_____, "Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri", *IX. Millî Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1998.

Şimşek Halil İbrahim, *Halil Hamdi Dağıstânî; Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Nasihat Yay., Malatya, 2015.

Tabibzâde, *Silsilenâme-i Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi, no. 1098.

Tâhir Mehmed, *Şevkistân*, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, 38874.

Terzi Baba, *Miftahu'l-kenz*, yy., 1264.

Tosun Necdet, *Bahaeddîn Nakşibend*, İstanbul, 2012.

Tuygun Ünal, *Erzincan'ın Manevî Mimarları*, İstanbul, 2004.

_____, *Piri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri,* Kervan Yayınları, Erzincan, 2006.

_____, *Abdurrahim Reyhan Erzincanî,* Kervan Yayınları, İstanbul, 2006.

Unan Fahri, "Mevleviyet", DİA, İstanbul, 2004.

Yurt Vehbi, *Terzi Baba ve Erzincan*, İstanbul, 2011.

Yücer Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, 2004.